

Радка Христова Ценова е преподавател в катедра „Политология“ при УНСС – София. Член е на Българската асоциация за политически науки. Съвместно с колегите от катедра „Политология“ членува в Европейския консорциум за политически изследвания със седалище Университета в Есекс – Великобритания. Завършила е специалност История в СУ „Кл. Охридски“ и е защитила докторска дисертация по философия в Института за икономически и политически изследвания на Централна и Източна Европа при РАН в Москва. Участвала е в национални и международни научни конференции.

По-важните ѝ научни изследвания в областта на политическата теория и политическата социология са: „Политическа култура“ в съавторство с доц. д-р Блага Благоева Танева (1992 г.); „Политически партии“ (1991 г., 1993 г., 1997 г. и 2001 г.); „Партийни системи“ (1993 г., 1997 г. и 2001 г.); „Партийните системи“ (1999 г.); „Избори и избирателни системи“ (1993 г., 1997 г., 2001 г.); „Избирателните системи и парламентарното представителство в Република България през 90-те години на XX век“ (2001 г.) и др.

ИЗБИРАТЕЛНАТА СИСТЕМА И РАВНИЩЕТО НА ПАРТИЙНА ФРАГМЕНТАЦИЯ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ (1991 – 2001 г.)

гл.ас. д-р Радка Ценова

В специализираната литература избирателната система традиционно се определя като една от най-важните политически институции. Това е така, защото тя е най-съществената част от функционирането на политическата система. Избирателната система не е само най-манипулативният елемент на политиката [18, с. 70]. Тя оказва пряко въздействие върху интензивността на съревнователните и кооперативните отношения между политическите партии на електорално и парламентарно равнище, като до голяма степен определя формата на партийната система и равнището на партийна фрагментация.

Настоящото изследване е посветено на анализа на действащата в Република България избирателна система през периода 1991 – 2001 г. и на влиянието ѝ върху степенята на партийна фрагментация в страната. Този въпрос не е разработен в българската политическа литература.

1. ПРОПОРЦИОНАЛНА ИЗБИРАТЕЛНА СИСТЕМА В МНОГОМАНДАТНИ ИЗБИРАТЕЛНИ РАЙОНИ (МИР)

Пропорционалната избирателна система е приложена за първи път през 1889 г. в Белгия и днес тя се практикува в двете си основни разновидности (пълно пропорционално представителство и ограничено пропорционално представителство) от много европейски и неевропейски страни – повече от 57 на брой. За първи път пропорционалният принцип е използван в България през 1911-1912 г. в една смесена (избирателна) система. Пропорционалната избирателна система функционира в нашата страна през различни исторически периоди преди началото на прехода към политическа демокрация и пазарна икономика – 1912-1937 и 1945-1953 г.

По своята същност пропорционалното представяне почива върху идеята за свършена еднаквост между изборното (електоралното) и парламентарното пространство. Пропорционалният принцип на разпределение на гласовете и мандатите е прост: депутатските места в даден избирателен район се разпределят (pro-rata) според подадените гласове. Промените в елкторалната практика вследствие на действието на пропорционалното представяне често намаляват тази еднаквост.

За да бъде тази еднаквост свършена, страната трябва да има ограничено изборно пространство или разпределението на гласовете и парламентарните места да се извършва в национален мащаб, като страната представлява един национален избирателен район, както е в Холандия и Израел.

Пропорционалното представителство изисква задължително гласуване с партийни листи, което означава, че идеите и предизборните платформи, а не личностите или отделните кандидати, са фокусът на предизборната кампания. Самото гласуване често става в един тур и така се избягват политическите пазарлъци и откупването на откази, често срещани в системи, практикуващи втори тур. **Главното предимство на пропорционалната избирателна система е справедливостта от гледна точка на представителството.** По принцип никоя политическа сила или част от общественото мнение не запазва монопол. Никой не е изключен от представителството – политическите сили, малцинствата или жените, ако няма допълнителни законодателни ограничения относно правото на гласуване.

Тази система обаче в различните си разновидности притежава и **сериозни недостатъци**, които могат да бъдат сведени до следното:

Първо. Пропорционалното представителство с неговата система на партийни листи отдалечава гласоподавателя от избраника. В този смисъл гласуването с твърди (блокирани) партийни листи, особено в големите МИР, в противовес на гласуването за отделни кандидати може да има твърде противоречиви резултати. Затова използването на **преференциално гласуване**, което позволява на гласоподавателите да поставят кандидатите в ред, различен от определения от партиите, представлява една от възможните алтернативи. В някои европейски страни – например скандинавските, се **използва разделянето на гласа (панашаж)**, което позволява гласоподавателите да избират кандидати между конкуриращи се листи и да направят своя собствена листа. Очевидно това е системата, при която избирателите се ползват с най-голяма свобода.

Второ. Пропорционалното представителство води също така до тенденция на засилване на фрагментацията в политическия спектър, като се стига понякога до невъзможност да бъде избран стабилен парламент или правителство. Това е най-лошият ефект от пропорционалното представяне.

За да се избегнат фрагментацията на парламентарното пространство и роенето на малките партии в изборното пространство в системите с пропорционално представителство се поставят законодателно ограничителни клаузи - например едно общо изискване листите да получат минимален процент гласове, за да могат да участват в разпределението на мандатите. Този т.нар. избирателен праг води до известно изкривяване (деформиране) на представителството, но може да бъде обоснован с намаляването на партийната фрагментация и увеличаването на парламентарната и правителствена стабилност. Праговете в Европа например варират от 0,67 на сто в Холандия до 8 на сто в Лихтенщайн.

Трето. Какъвто и начин да се избере за разпределението на мандатите, винаги се получават „остатъци“ от гласове, които не се оползотворяват.

Разпределението на мандатите по пропорционален принцип става въз основа на повече или по-малко сложни математически формули и поначало изисква два етапа. При **първата стъпка** за разпределение се използва **изборна квота**. Тя е делителят за определяне на местата, които ще получи всяка партийна листа. Сред големия брой варианти **квотата на Хер (Хеър)** е най-популярна и се използва в повече от 16 страни. Прилагат се още **квотата на Хагенбах-Бишоф, императорската квота, двойната квота, квотата на Друп. Универсалното изборно число** понякога замества изборната квота. Това е число, което се определя преди, а не след избора, и е еднакво в цялата страна независимо от броя и големината на избирателните райони.

Втората стъпка предполага разпределение на остатъчните гласове. В специализираната литература са описани най-малко два възможни метода за определение на остатъчните гласове: **методът на най-големите остатъци**, който води до свръхпредставяне и облагодетелства малките партии [24, с. 391], и **методът на най-високата средна стойност (highest average¹)**, който благоприятства големите партии, които имат перспектива за свръхпредставяне в ущърб на малките, осъдени на слабо представяне [24, с. 391].

В Европа и света съществуват системи на пропорционално представителство, които не правят разлика между първоначалното разпределение на първата стъпка и разпределението на остатъчните гласове на втората стъпка. В тях се използват най-често делителните методи, които основно са три²: методът на Д'Ондт, който функционира в голям брой страни с пропорционално

¹ Методът на най-високата средна стойност (highest average) може да се разбира като най-висока стойност на отношението между подадените гласове и броя на спечелилите мандати или най-висока стойност (цена) на мандатите. В други източници highest average се посочва като алтернатива на метода на Д'Ондт или като название на групата делителни методи на Д'Ондт, на Сен-Лаг и на модифицирания Сен-Лаг.

² Методът на Д'Ондт се състои в следното: получените от всяка листа гласове се делят последователно на едно, две, три, четири и т.н. Най-големите числа получават по един мандат. Подчертават се толкова числа, колкото мандати се падат на избирателния район. Започва се от най-голямото число и се слиза надолу, докато се попълни броят на мандатите.

представяне, включително и в България, и който облагодетелства големите партии и пречи на малките партии. Стремежът да се компенсират по някакъв начин последиците от него довежда до възникването на други делителни методи – **метода на Сен-Лаг и модифицирания метод на Сен-Лаг**, който се ползва в повечето скандинавски страни. Последните два делителни метода осигуряват по принцип пропорционални резултати, отколкото метода на Д'Ондт.

В заключение можем да направим извода, че **ограничено пропорционално представителство** е налице, когато изборите се провеждат в няколко избирателни района (големи, средни или малки) и разпределението на мандатите става на това равнище. Тази избирателна система предполага по-голямо отклонение между броя на гласовете и мандатите. Погледнато математически, колкото по-малък е броят на мандатите за един район, толкова по-трудно е да се направи така, че разпределението върно и честно да отразява относителната сила на всяка партия и коалиция. Когато мандатите се разпределят на равнището на общините, местните (локалните) партии и политически съюзи могат да получат парламентарни места, които не биха получили, ако разпределението става на базата на тяхната сила в национален мащаб. **При пропорционалната избирателна система в МИР могат да се получат значителни диспропорционални ефекти между гласове и мандати в зависимост от размера на избирателните райони.** Днес повечето страни в Европа и света, използващи пропорционалното представителство, са възприели този тип избирателна система – над 54 на брой.

На пропорционалната избирателна система в двете ѝ основни разновидности (пълно и ограничено пропорционално представителство) са посветени обширни изследвания. Недостатъчни обаче са кроснационалните анализи на влиянието на избирателните системи от този тип върху партийните системи. Равнището на фрагментация на партийната система е следствие от комплексното въздействие на редица фактори [13, с. 106 и 24, с. 333]. В българския случай това са:

- Институционалният дизайн, зададен от Конституцията от 1991 г.
- Изборният режим, зададен от Закона за избор на народни представители, общински съветници и кметове от 1991 г. (ЗИНПОСК), изменен и допълнен през 1996 г. и 1997 г., Закона за избор на народни представители от 2001 г. и от Закона за избор на народни представители от 2001 г. (ЗИНП).
- Броят на политическите партии, зададен от Закона за политическите партии от 1990 г. и 2001 г., и организационните ресурси на политическите сили, които участват в процеса на партийното строителство в България през периода 1991-2001 г.
- Социалната хетерогенност (разнородност) и потенциалните конфликти, произтичащи от нея.
- Развитието на политическата ситуация през периода 1991-2001 г.
- Географското и административното разделение на страната.
- Умението на лидерите и организаторите на малцинствата и целият комплекс от исторически, политически, икономически, географски и социални фактори, влияещи върху формирането и съществуването на политическите партии.

Анализът на тези фактори в тяхната съвкупност излиза извън рамките на настоящото изследване, макар че всеки един от тях несъмнено влияе на степента на партийна фрагментация в нашата страна през периода 1991-2001 г. Акцентът е поставен върху описанието на онези технически елементи на съществуващата

избирателна система – метода (правилото) на Д'Ондт и 4 %-ната изборна бариера, които определят формата на партийната система в България.

Във връзка с това считам за целесъобразно да формулирам основна теза и три хипотези за възможния характер на това влияние и да ги проверя чрез статистическите данни, отразяващи българската специфика.

Основната теза, която може да се потвърди със сигурност, е, че пропорционалната избирателна система в МИР благодарение на методиките за разпределение на мандатите, особено използването на метода (правилото) на Д'Ондт и 4 %-ната изборна бариера, дава различни стойности на диспропорционален ефект при четирите парламентарни избори в България през периода 1991-2001 г. Най-висок е този ефект през 1991 г., а най-нисък – през 1997 г.

Хипотеза 1. Вътът на активните избиратели и самият изборен режим (най-вече изборната бариера от 4 %) обективно детерминират:

- ограничена (слаба) фрагментация на партийната система, защото броят на релевантните и/или ефективните партии от едни избори до други е ограничен от 3 до 5 парламентарно представени партийни формации по „числовия“ критерий (numerical criterion), т.е. налице е концентриращ ефект на избирателната система върху парламентарната партийна система;
- формиране, структуриране и/или възпроизвеждане на двублокова (биполарна) партийна система¹ през 1990-1991 г., 1994-1997 г. и 1997/1998-2001 г.; полудвупартийна система или система „две и половина партии“ през 1991-1994 г. и четирипартийна система през 2001 г.

Хипотеза 2. Ефективността на пропорционалната избирателна система и класът партийни системи в България през периода 1991-2001 г. зависят не толкова от концентрацията на партийната система и образуването на парламентарни мнозинства (manufactured majorities) в резултат на вота на избирателите, колкото от политическото поведение на парламентарните мнозинства и опозицията.

Хипотеза 3. Очертават се две тенденции:

- тенденция на роене (резцепление) и маргинализация на малките и/или някои основни и значими (релевантни) партии в изборното пространство на България през периода 1991-2001 г., което е резултат от: институционалната регулация; неукрепналата и променяща се парламентарна партийна система; вътрешнопартийните и междупартийните конфликти; вождизма в българския политически живот и не на последно място от мултипликативния ефект на пропорционалната избирателна система в МИР;

¹ **Двублоковата или биполарната система** е такава, при която за властта се борят два блока, два партийни съюза (коалиции), а останалите партии извън тях не играят особена политическа роля. Двублоковата (биполарната) партийна система е характерна за случаите на ясно изразено идеологическо разделение на обществото, особено при трайно влияние на левицата. Двублоковостта произтича от компромисите, които се правят вътре в отделните съюзи (коалиции) и не еволюира към **двупартийност (бипартизъм)** [21, с. 123]. Според Морис Дюверже **бипартизмът бива два типа: а) технически**, при който опозицията на двата съперника се насочва само върху вторични цели и средства, обща политическа философия и основни бази на режима, и **б) метафизичен**, при който съперничеството на партиите се насочва върху природата на режима, върху основните концепции за съществуване и приема формата на религиозна война [24, с. 303].

- тенденция на избирателен абсентеизъм (въздържане от гласуване), чиято връхна точка е на парламентарните избори през 1997 г. Следователно пропорционалната избирателна система в МИР в България през периода 1991-2001 г. не постига високо изборно (електорално) участие на пълнолетните граждани.

Основа на моето изследване е нормативната и емпиричната информация, получена от официални източници: актове на различни гържавни институции; статистически данни; проучвания на професионални институти и агенции; социални и маркетингови изследвания и специализирана литература по политология, електорална социология, конституционно право и психология.

В изследването се използват описателният, сравнителният и историко-генетическият подход и един от методите на емпиричната социология – анализ на статистически материал, като се прави опит да се подчертаят предимствата на квантитативната, т.е. количествената наука (в частност приложената математика), и номиналната, т.е. формалната методика за изследване на политическите и партийните системи, използвани от Джовани Сартори във фундаменталния му труд „Партии и партийни системи. Структура и анализ“, както и тезите на Дитер Нолен, формулирани през 1978 г. в „Избирателните системи в света“ и през 1996 г. в „Избирателните системи и избирателна реформа. Въведение“.

Анализира се „числовият критерий“ (numerical criterion), който има своите предимства и недостатъци. Изчислява се не само броят на значимите (релевантните) и/или ефективните политически партии, но и тяхната големина (размер) по методиката за анализ на Дж. Сартори, а именно не се измерват, а се отчитат „естествените“ прагове по отношение на големината (размера) на парламентарно представените формации във връзка с принципа на мнозинството. Направените изводи позволяват да формулирам още една работна хипотеза: форматът на парламентарната партийна система в България през периода 1991-2001 г. е от класа „ограничена (слаба) фрагментация“ по методиката на Дж. Сартори, но тя (т.е. методиката за анализ) не работи при таксономията (класификацията) на българските партийни системи. Това е така, защото и най-съвършените логически конструкции на западните политолози невинаги са ефективни за анализ на преходни сегментирани общества, каквито са новите демокрации в Източна Европа, в т.ч. и Република България. Според мен парламентарната партийна система в нашата страна през периода 1991-2001 г. е относително структурирана, но неукрепнала и променяща се едновременно с промените в различните сфери – икономическа, политическа, духовна и т.н., което обективно обуславя разцепления на политическите партии в парламентарната и избирателната партийна система.

За да се обясни този феномен, е необходимо да се отчита още един важен фактор, който не е обект на настоящото изследване – организационната специфика на българските политически партии. В ситуация, в която организационните ресурси не само на малките, но и на основните политически партии са ограничени, а партийната система е неукрепнала, оптималната изборна стратегия за малките партии е съсредоточаване на силите в посока образуване на коалиции, защото пропорционалната система в МИР при наличието на 4 %-на изборна бариера и правилото на Д'Онгт стимулират сливането на партии, а не тяхното разединяване [19, с. 59]. Ефективни стават тези малки политически партии, които успяват да влязат в коалиция – изключение в това отношение прави само БББ, който

гължи своите електорални успехи на качествата на своя лидер – Жорж Ганчев, и на протестния вот, който традиционно тази партия събира през 1994 и 1997 г.

2. ТЕОРЕТИЧНИ ПОДХОДИ ЗА ИЗУЧАВАНЕ НА ИЗБИРАТЕЛНИТЕ СИСТЕМИ И СТЕПЕН НА ПАРТИЙНА ФРАГМЕНТАЦИЯ

Изследването на различните типове избирателни системи, общите принципи на тяхното функциониране и влиянието им върху партийните системи е свързано с развитието на електоралната социология през 30-те и 40-те години и на партологията и политическата социология през 50-те и 60-те години на XX в. Важно място в развитието на теоретичните подходи в тази област заема книгата на М. Дюверже „Политически партии“ (1951 г.), в която той формулира следните „социологически закони“ за въздействие на избирателите върху партийните системи:

- пропорционалното представителство поощрява система на разнообразни ригидни (твърди, безкомпромисни), независими и стабилни партии;
- системата с мнозинство, т.е. мажоритарната система с два тура на гласуване, поощрява система от разнообразни, подвижни, зависими и относително стабилни партии;
- системата с просто мнозинство, т.е. обикновената мажоритарна система с един тур, поощрява двупартийната система с редуване на власт на основните независими партии [вж. по-подробно 24, с. 289-350].

Изводите на М. Дюверже са, че изключенията от тези „социологически закони“ са редки и се дължат на специфични условия, които не са малко. Когато при една обикновена (проста) мажоритарна система с един тур на гласуване се появи трета партия, системата като че ли работи за завръщане в „нормалното“ си дуалистично състояние. Причините за това според повечето автори са две [23, с. 331]:

първо, механичният фактор, който неизменно води до изключване на третата партия;

второ, психологическият фактор, който кара гласоподавателите да мислят, че ако гласуват за най-слабата от трите партии, техните гласове се губят, затова от двете злини те избират по-малката.

Изводите на М. Дюверже получават потвърждение и по-нататъшно развитие в работите на Дъглас Рей, Жан Блондел, Р. Таагепера и М. Шугарт.

Дъглас Рей стига до следния извод в едно свое проучване: „Мажоритарната формула винаги се асоциира с двупартийната конкуренция, освен ако няма силни локални малцинства (малки) партии“ [23, с. 331]. Жан Блондел показва, че като цяло страните с прости мажоритарни системи с един тур на гласуване са двупартийни, а тези с пропорционална техника са многопартийни [23, с. 331].

Проведеното от Р. Таагепера и М. Шугарт изследване показва, че пропорционалното представителство в големи избирателни райони ($M > 5$) поощрява фрагментацията в парламента, докато мажоритарното и плураноминалното (плуралното) гласуване в малки избирателни райони ($M < 5$) поощрява нейното намаляване [29].

За по-точно определяне на равнището на фрагментация на парламентарната партийна система се използва особен показател, разработен от М. Лааксо и Р. Таагепера [26]. Той позволява да се определи броят на значимите (релевантните) партии в системата. При установяването на ефективния брой партии се отчита относителната големина на всяка партия. Изчислението се извършва по следната формула:

$$Np = \frac{1}{\sum (p_i^2)},$$

където Np е броят на партиите, а p_i – броят на гласовете (или местата), получени от всяка i -а партия на изборите.

Най-груб, но и често използван индикатор за фрагментацията на парламентарната партийна система е броят на съществуващите в нея партии или т.нар. „числов критерий“ (nomerical criterion) [вж. по-подробно 27, с. 119-127 и 28, с. 317]. Той се свързва с името на Джовани Сартори и неговия класически труд „Партии и партийни системи. Структура за анализ“ (1976 г.).

Според Дж. Сартори „числовият критерий“ дава още един шанс на изследователите, защото броят на партиите е доста очевиден елемент, който отразява истинските световни граници на политиката. Проблемът е в това, какво броим. Не можем да броим всички партии по тяхната номинална стойност, нито пък можем да решим проблема, ако ги броим в зависимост от намаляващата сила. Въпросът е колко власт прави една партия значима (релевантна) и каква липса на власт я прави незначима (нерелевантна)? На този въпрос Дж. Сартори отговаря по следния начин: „Значимостта на една партия е функция не само на относителното разпределение на власт – което е очевидно – но също така и на нейната позиция в границата между лявото и дясното измерение на политическото пространство“ [27, с. 121]. И продължава: „Силата на партията е преди всичко избирателна сила“, но тя не е нищо, ако не води до „парламентарна сила“, т.е. „сила на парламентарната партия“, определена от броя на нейните места в парламентарната институция.

Следващата стъпка в анализа на Дж. Сартори е да премести фокуса върху **партията като инструмент на правителството, т.е. върху коалиционния или правителствения потенциал на всяка партия**. Партията може и да е малка, но да има силен потенциал за участие в коалиции. Обратно, една партия може да е силна и все пак да ѝ липсва коалиционен потенциал, с който да сключва политически сделки. Дж. Сартори се пита дали единствено на базата на силата може да си съставим реалистична преценка на коалиционния потенциал на всяка партия? И отговорът му естествено е отрицателен, защото този критерий ни довежда до оценка на всички възможни броими мнозинства. А в случая той се интересува от реално осъществими коалиции, които са идеологически допустими и съвместими. Оттук Дж. Сартори извежда и правилата в мултипартийна ситуация, според които една партия може да бъде зачетена от „числовия критерий“ [27, с. 122].

Правило 1. „Една малка партия може да бъде зачетена като нерелевантна всеки път, когато тя остане продължително време ненужна, в смисъл, че не е включена в някакво реално коалиционно мнозинство. Обратно, една малка партия мо-

же да бъде зачетена независимо от това, колко е малка, ако с времето се озове в позиция на определяща поне едно от възможните правителствени мнозинства“ [27, с. 122].

Това правило има според Дж. Сартори ограничение, защото се отнася единствено за партии, „които са правителствено ориентирани“ и идеологически съвместими с другите коалиционни партньори. Това може да остави някои относително големи партии в постоянна опозиция като например антисистемните партии. **„Критерият за „нерелевантност“ Дж. Сартори допълва с критерий за „релевантност“ и формулира едно допълнително правило на силата на заплахата или по-точно на „изнудваческия (шантажисткия)“ потенциал на „опозиционно ориентираните партии“.**

Правило 2. „Една партия се счита за релевантна винаги, когато нейното съществуване оказва влияние върху тактиката на партийната конкуренция и особено когато тя променя посоката на конкуренцията – чрез определяне и превключване от центростремителна към центробежна конкуренция, било наляво, надясно или в двете посоки на „правителствено ориентираните партии“ [27, с. 123].

Тези две правила на Дж. Сартори изглеждат прекалено сложни и трудни за опериране с тях. **Техният автор дава своя класическа таксономия (класификация) на партийните системи по „числовия критерий“, т.е. по броя на партиите в парламента [27, с. 125-127].**

Клас 1. Еднопартийна система (One party), в която има абсолютен монопол на една партия.

Клас 2. Система с хомогенна партия (Hegemonic party), в която има разхлабен монопол на една партия, допускащ съществуването на „самелитни“ партии.

Клас 3. Система с доминираща партия (Predominant party), в която има единна форма на концентрация и надделяване на една партия без смяна.

Клас 4. Двупартийна система (Two party), в която има равна концентрация (двуполусна концентрация) със смяна.

Клас 5. Ограничен плурализъм (Limited pluralism), в която има ниска степен на фрагментация (от три до пет партии) или демомополизирана сегментация.

Клас 6. Краен плурализъм (Extreme pluralism), в която има висока степен на фрагментация (от шест до осем партии) с поляризация и сегментация.

Клас 7. Атомизирана партийна система (Atomized), в която има висока степен на фрагментация, поляризация и сегментация.

Оптималният вариант на многопартийна конкурентна система е този от клас 5 – ограниченият плурализъм, защото единствено при него е налице ограничаване на броя на партиите за сметка на засилване на стабилността на системата и разширяване на каналите за политическо участие на гражданите. Най-неефективна е партийната система от клас 7 – атомизираната, където нито една от политическите партии не е в състояние да повлияе върху другите партии в страната. При нея процесът на политическа фрагментация (раздробеност) довежда до състояние на политическа сегментация (т.е. до разделяне на съставните елементи) с политическа поляризация и/или идеологическа дистанция [27, с. 127].

Дж. Сартори подчертава, че очевидно има нещо съществено, което интелигентното броене не може да улови, и затова допълва „числовия критерий“ с „идеологически критерий“. **Модифицираната класификация на Дж. Сартори се раз-**

личава от числовата по отношение на ограничения и крайния плурализъм, който той нарича умерен и поляризиран плурализъм.

„Числовият критерий“, т.е. броят на партиите, влияе на техните размери и обратно. **Съществуват два основни начина за определяне броя и размера на политическите партии:**

Първо. **Кумулативният процентен метод**, развит от Аренд Липхарт в книгата „Типология на демократичните системи“ (1958 г.) и доразвит от Жан Блондел. Според А. Липхарт най-обективният и напредничав начин за сравняване на броя и размерите на политическите партии е чрез измерване на кумулативните проценти на „мощта“ на партиите и техните размери в низходящ ред. Тази техника е тествана в страни като Италия, Швейцария, Холандия, Дания и Норвегия. А. Липхарт заключава, че е невъзможно да се направи ясно разграничение на броя и размера на партиите между Италия и останалите страни [27, с. 305]. Този метод според Дж. Сартори не дава информация за значението, което една партия би имала.

Второ. **Индексът на фракционализация в парламента**, развит от Дъглас Рей. Този метод според Дж. Сартори е по-точен и завършен. Изследванията по този метод се извършват както в избирателната, така и в парламентарната партийна система, а резултатите се нанасят на интервални таблици с фиксирана нулева точка (това е относителна скала). Фрагментацията в парламента варира от нула (максимална концентрация) до 1 (толкова партии, колкото и парламентарни места). Колкото по-голям е броят на еднакво силните партии, толкова по-голяма е фрагментацията. Изчислението се извършва по следната формула:

$$F = 1 - \bar{i} = \sum_{i=1}^N P_i^2,$$

където N е броят на партиите, а P_i – пропорцията на местата, държани от i -тата партия.

Методът на Д. Рей според Дж. Сартори надценява големите и подценява малките партии, защото процентите на партиите се удвояват [27, с. 307].

Скот Фланеган предлага друга поправка, която се нарича **индекс на фрагментацията (ИФ)**. Изчислението се извършва по следната формула:

$$FI = \sqrt{\sum_{i=1}^N V_i^2}.$$

Вижда се, че индексът $i=1$ на С. Фланеган е напълно противоположен на индекса на Д. Рей [27, с. 308].

След като Тейлър и Хъдсън компютризируют фракционализацията за 101 страни, Дж. Сартори използва техните стойности и сравнява коефициентите им със собствената си таксономия. Това сравнение показва, че индексът на фрагментация не трябва да разграничава умерения и поляризирания мултипартизъм от таксономията на Дж. Сартори.

Докаато Д. Рей работи с една количествена вариация, Дж. Сартори работи с две номинални вариации: фрагментация и идеологически различия, т.е. той успешно съчетава номиналния и математическия метод [27, с. 315].

Докаато Д. Рей измерва големината (размера) по отношение на дисперсията (разпределението) на парламентарните места между партиите, фокусът на изследването на Дж. Сартори е насочен върху „естествените“ прагове по отношение на големината (размера). В този смисъл той не я измерва, а я отчита във връзка с принципа на мнозинството, разграничавайки по този начин:

„(i) Защитено 50 и повече процента мнозинство на една партия (система с доминираща партия);

(ii) Две партии, доближаващи 50-процентното мнозинство;

(iii) Нито една партия не доближава абсолютното мнозинство, като в тази група влизат и сравнително ограничен брой партии (от три до пет) или множество партии (шест или повече)“ [27, с. 315].

Последната група Дж. Сартори допълнително разделя по различни начини в зависимост от това, дали разпределението е **небалансирано** (мултипартизъм с доминираща партия) или **балансирано** (равен мултипартизъм без доминираща партия) [27, с. 315].

Много е трудно да се определи „**праг на доминантност (господство)**“, по който да се идентифицира системата с доминираща партия. Все пак, подчертава Дж. Сартори, разликата между **основна партия** с размер от **около 40 % равнище** и **основна партия с равнище около 30 %** не е от голямо значение за качествата на политическата система. **Форматът на партийната система включва четири класа: доминантност; почти изравнен (равностоен) двупартизъм; ограничена (слаба) фрагментация и екстремна (силна) фрагментация.** Докаато мярката на Д. Рей за големината (размера) на партиите намира израз в относителна (пропорционална) скала, разбирането на Дж. Сартори за естествената големина се свързва с една (прекъсната) класификация [27, с. 315-316].

В заключение можем да направим следните изводи за заслугите на Дж. Сартори:

Първо, прави успешен опит да съчетае квантитативните и квалитативните методи за анализ на партийните системи. Квалитативната наука широко използва хипотезите, които сама изгражда, и следователно изпитва слаба нужда от изследвания, които да тестват тези хипотези. Дж. Сартори предупреждава изследователите, че числата не струват нищо пред думите, но и голите думи от своя страна отстъпват, когато не са подкрепени от числа. Числата имат смисъл тогава, когато са придружени от словесна теория [27, с. 319].

Второ, преформулира „социологическите закони“ на М. Дюверже по следния начин:

- При структурирана партийна система и равномерно разпределение на гласовете по избирателни райони (като необходимо допълнително условие) избирателните системи с относително мнозинство водят до двупартийна система (достатъчно условие). Съответно една особено силно структурирана партийна система сама по себе си е необходимо и достатъчно условие за двупартийна конкуренция.

- При структурирана партийна система и равномерно разпределение на гласовете по избирателни райони избирателните системи с относително мнозинство влияят (достатъчно условие) върху отстраняването на партии, които не са

постигнали мнозинство. Не могат да бъдат отстранени партии, които разполагат със силни „бастioni“ и процент от гласове, отговарящ на относителното мнозинство. Следователно системите с относително мнозинство позволяват съществуването на толкова повече от две партии, колкото такива ситуации са възникнали.

- При структурирана партийна система пропорционалният избор предизвиква конкуриращ ефект, който произтича от непропорционалността (като достатъчно условие). Колкото по-голяма е „нечистотата“ на пропорционалния избор, толкова по-силен е концентриращият ефект. От друга страна, една особено силно структурирана партийна система е необходимо и достатъчно условие за запазването на всяка партийна система, която е съществувала преди въвеждането на пропорционалния избор.

- Когато не съществува структурирана партийна система, а чиста пропорционална изборителна система, т.е. всички имат еднакъв шанс, няма дискриминация и броят на партиите може да достигне разрешената съгласно квотата брой.

Според немския политолог Дитър Нолен „законите“ на Дж. Сартори са така формулирани, че не могат да се провалят, те са **детерминирани**. Обхващат ситуации, давайки конкретни ограничителни условия, от които не може да произтече друг резултат освен предвидения. Това може да се види ясно, ако законите се изразят с други думи [25, с. 277-278].

- Ако нито една трета партия (при наличието на две големи) в даден изборителен район не достигне относително мнозинство, налице е двупартийна система.

- Ако трети партии (т.е. други партии при наличието на две големи) достигнат в даден изборителен район относително мнозинство, има толкова повече от две партии, колкото успеят да постигнат концентрация на гласовете.

- Колкото по-силен е диспропорционалният ефект на пропорционалната изборителна система, толкова по-силен е редуциращият ефект върху броя на партиите. Грубо казано, колкото по-малко партии прескочат препятствието „изборителен район“ или ограничителната клауза (изборната бариера), толкова по-малко ще влязат в парламента.

- Колкото партии при многопартийната система стигнат до изборната квота, толкова от тях могат да получат мандат.

Новата формулировка на законите на М. Дюверже, направена от Дж. Сартори за резултатите от изборителните системи, потвърждава критиката, отправена към М. Дюверже: пропорционалните изборителни системи също могат да допринесат в даден случай за концентрация на партийните системи. Този извод на Дитер Нолен е особено валиден за анализа на българския случай през периода 1991-2001 г.

Методологията на Дж. Сартори относно „числовия критерий“ среща сериозна критика от Клаус фон Байме, който подчертава, че границата между „ограничения плурализъм“ (Limited pluralism) и „крайния плурализъм“ (Extreme pluralism) минава между пет и шест партии [22, с. 318-324]. Няколко години след Сартори (1976 г.) някои от неговите координации се ревизират, а и съществуващите според Байме скоро ще остарееят по-детайлно. Подобряването на „ефективните“, т.е. на парламентарно значимите партии, показва, че в Европа техният брой на-

малява от 1949 г. до 1953 г. От 1966 г. той нараства в повечето страни и през 1973 г. достига кулминационната си точка за следвоенния период.

Според Клаус фон Байме пропорционалните избирателни системи нямат катастрофални последици за състоянието на демокрацията, както се предсказва от школата на Херман. Ефектът на разцепление на партийната система не може да се подсили от пропорционалните системи, но се появява там, където партийната система не е достатъчно укрепнала [22, с. 325].

Според К. фон Байме между избирателната и партийната система няма едноричинна зависимост. От изборното законодателство произтичат също така избирателните райони или ограничителните клаузи във вид на избирателна бариера. Затова влиянието на избирателната система върху структурата на партиите или по-точно върху структурата на партийната система трябва да се разглежда значително по-диференцирано, отколкото глобалните алтернативи на дискусията, препоръчвани от Херман.

Всички избирателни системи имат деформиращ ефект върху партийната система. Идеолозите на системата с просто (обикновено) или относително мнозинство с един тур на гласуване се примиряват, че мажоритарната формула по-често води до **изкуствено мнозинство**, за което говори още М. Дюверже, за разлика от пропорционалната избирателна система, която постига **„заслужено мнозинство“** дори когато принудително води до продължителни коалиционни преговори. В някои страни с пропорционална избирателна система коалиции се правят преди изборите, но в повечето случаи следизборни споразумения решават въпроса за парламентарното мнозинство (*manufactured majority*), ако такова не се формира в резултат на изборния вот.

Що се отнася до въпроса, коя система най-добре засилва способността на партиите да мобилизират избирателите, отговорът, който дава К. фон Байме, също не е еднозначен. Някои пропорционални системи не постигат високо изборно (електорално) участие, но мобилизиращата функция на партиите действа най-добре в страни с конкурентно ориентирана партийна система (скандинавските страни).

3. ИЗБИРАТЕЛНАТА СИСТЕМА НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ (1991-2001 г.)

В контекста на смяната на системите в Източна Европа след 1989 г. демократичните избори играят централна роля за легитимирането на политическата система във всяка отделна страна. В Република България се произвеждат четири типа избори през периода 1991-2001 г.

- 1) **парламентарни** – а) **извънредни**: 1994 г.; 1997 г., и б) **редовни**: 1991 г.; 2001 г.;
- 2) **местни** – **редовни**: 1991 г.; 1995 г.; 1999 г.;
- 3) **преки президентски** – 1992 г. 1996 г.; 2001 г.;
- 4) **вътрешни предварителни избори на обединената опозиция** – 1996 г.; 1997 г.

До 2001 г. българите вече са участвали в **десет изборни процеса**, проведени едновременно (1991 г.) или последователно в национален мащаб. При такава интензивност не е чудно, че политическите партии преминават през всички възможни ситуации на възникване и изчезване, на успех и провал, на коалиции и разцепления,

детерминирани от атомизацията на социалния и политическия живот, особено в началото на 90-те години на XX в. Приемането и обнародването на Закона за политическите партии през 1990 г. „отвори кутията на Пандора“ и оформи партийния пейзаж (ландшафт), така типичен за повечето източноевропейски страни.

Приемането на нов Закон за политическите партии, обнародван през м. март 2001 г., не промени коренно философията, т.е. основните правила за образуване, регистрация, дейност и прекратяване на политическите партии. За регистрация на нова политическа партия се изисква нотариално заверени учредителен акт, устав и списък на учредителите с трите имена, ЕГН и подписите най-малко на 500 вместо на 50 български граждани с изборителни права [чл. 7, ал. 2]. Основното възражение срещу по-високи механични бариери за регистрация е аргументът, че се нарушава принципът на свобода на сдружаването, залегнал в Конституцията от 1991 г.

Разпускане на политическа партия от Софийски градски съд се постановява, ако тя не е участвала последователно два пъти в парламентарни избори [чл. 12, ал. 2, т. 4]. Стриктно се регламентират източниците на финансиране на политическите партии и се посочва начинът на осъществяване на финансовия контрол, който се възлага на Сметната палата. Отпада след президентското вето параграф 1 от заключителните разпоредби, изискващ пререгистрация на партиите преди парламентарните избори. През периода 1991-2001 г. в Софийски градски съд се регистрират над 280 политически партии, които в началото на 90-те години на XX в. се създават в ситуация на пределна политизация в обществото, свръхактивност и свръхучастие, а в началото на XXI в. – в ситуация на очертаваща се трайна тенденция на абсентеизъм (неучастие в изборите) и криза на традиционните политически субекти на парламентарната партийна система. Много от нововъзникналите формации са резултат от партийни разделения вследствие на вътрешнопартийни конфликти и са плод на вождизма, който съпътства българския политически живот в годините на прехода.

Голямото разнообразие на изборни процеси в нашата страна показва съществените проблеми на прехода към политическа демокрация и пазарна икономика: взаимодействията вътре в политическите партии и между отделните политически формации в неукрепналата, но структурираща се партийна система; връзките на политическите партии със структурите на формиращото и развиващото се гражданско общество; негативните последици от партийните конфликти, разделения и партизанщина; партистокрацията, т.е. прекомерната концентрация на властни ресурси в някои парламентарно представени партии; корупцията и клиентелизма (покровителстването) в политическия живот; ограниченията, свързани с представителността, произтичащи от съществуващия изборен режим и персонализирането на политическия живот чрез партийните лидери.

Положителната страна на баланса на изборните процеси през периода 1991-2001 г. се състои в това, че **българите успяват да осъществят мирно политическия преход, получават нова Конституция, която добра или не чак толкова поставя основите на процеса на институционално формиране (institution building)**. Възникването и развитието на политическите институции се определят от теоретични и нормативни съображения, които са дадени от политическата власт.

Отрицателната страна на баланса на изборните процеси се състои в това, че състоянието на политическата, правителствената и даже институционалната

нестабилност, особено през периода 1991-1997 г., и неефективното управление забавят осъществяването на реформите с години и българите платиха и плащат твърде висока социална цена на прехода към пазарна икономика – въвеждането на валутен борд в условията на рухнала валутно-финансова система и дълбоката икономическа и структурна криза на националното стопанство. Настъпилата през периода 1997-2001 г. финансова и вътрешнополитическа стабилност и отварянето към европейските структури стават за сметка на посочените вече негативни тенденции в политическия живот. Основен резултат от партийното развитие през периода 1991-2001 г. в началото на новия век са заглъбочаващата се бедност и социалната поляризация в българското общество, кризата на традиционната партийна система и на цялата политическа класа, т.е. на управляващия елит. Върхна точка на тази криза са парламентарните избори през юни 2001 г., които имат еднозначен политически резултат – без коренна промяна на изборния режим вотът на избирателите доведе до деструкция (разрушаване) на двублоквата (биполарната) партийна система в България.

Институционалното регулиране на сега действащата избирателна система става с приемането и обнародването през м. август 1991 г. на ЗИНПОСК, претърпял три частични изменения през 1991 г., 1995 г. и 1997 г., които не променят същността, основните принципи и техническите елементи на пропорционалната избирателна система в МИР. Основните политически сили още в началото на м. август постигат съгласие във ВНС избирателната система, която заменя смесената (механично комбинираната) система от 1990 г., да бъде пропорционална, като гласовете се подават в МИР – 31 на брой, чрез твърди (блокирани) листи и цветни бюлетини и ограничителна клауза – 4 %-на изборна бариера за партиите и коалициите на национално равнище. Острите спорове във ВНС се разиграват след момента на съгласие относно алгоритъма на превръщане на получените гласове в определен брой мандати, даващи предимство на различни категории участници в изборния процес. Дебатираните спорни варианти са три – „Вариант Гайтанджиев“, „Вариант Сендов“, който не се отличава от действащата по-късно избирателна система, по която се избират 36-ото, 37-ото, 38-ото и 39-ото ОНС, и „Вариант Виденов“, които подробно са описани в специализираната литература [16, с. 9-14 и с. 25-26].

Разпределението на 240-те мандата се извършва по метода (правилото) на В. Д'Ондт, като техният брой се определя от ЦИК въз основа на единна норма на представителство за цялата страна в зависимост от броя на населението. Според Д. Димитров наложилата се в България практика на изчисляване на изборните резултати е уникална и той я определя като „пропорционална система в МИР и разпределение на мандатите по алгоритъм, адаптиращ формулата на разпределение, използвана в пропорционални избирателни системи с национален избирателен район“. От гледна точка на технологията на разпределение на мандатите е налице „система с псевдомандатни райони, макар че това определение не е съвсем точно, тъй като всеки народен представител получава своя мандат по районни листи и представлява група териториално обособени гласове“ [12, с. 26].

Използването на метода на Д'Ондт на национално равнище с части от делението с числата от естествен ред за разпределение на мандати между партии и коалиции, прескочили 4 %-ната бариера, се осъществява при парламентарните избори от 1991, 1994, 1997 и 2001 г. При голям брой мандати (в българския случай 240)

методът на Д'Ондт произвежда почти пропорционални разпределения, като наблюдаваните разлики през периода 1991-1997 г. са в размер на един мандат, фаворизиращ по-големите партии. Теоретично методът на Д'Ондт при българския случай може да „подари“ на водещата в изборите партия или коалиция до 11 мандата в сравнение с чисто пропорционалното разпределение, произведено по метода на най-големия остатък [20, с. 31].

„Персонифицирането“ на мандатите по МИР в България предполага:

1) партиите и коалициите да получават „персонифицирани“ мандати само в районите, в които са регистрирани партийни листи;

2) общият брой на „персонифицираните“ мандати за всяка партия и коалиция да е равен на броя на мандатите, които са получени на национално равнище;

3) във всеки избирателен район да се разпределят толкова мандата, колкото са определени за него в ЦИК с Указ на Президента на Република България. В нашата страна преобладават малки и средни по големина избирателни райони, отговарящи на старото административно-териториално разделение на бившите окръзи. В тях се разпределят от 4-5 до 14 мандата на всички парламентарни избори през периода 1991-2001 г. Като се има предвид, че в една трета от районите се разпределят 4-5 мандата, вариантът на метода (правилото) на Д'Ондт произвежда много „груби“ разпределения, ощетяващи една районна кандидатска листа за сметка на друга районна листа на същата партия чрез прехвърлянето на мандати от един район в друг [вж. 20].

Статистическите данни показват, че след първоначалното разпределение на мандатите между партии и коалиции на национално равнище преразпределението на мандатите по райони фаворизира победителите в изборите. Например през 1994 г. от 13 прехвърляния 11 са за коалиция „БСП, БЗНС „Ал. Стамболийски“ и ПК „Екогласност“ и само 2 – за СДС; през 1997 г. от 22 прехвърляния 18 са за ОДС и само 4 – за Демократичната левица; през 2001 г. от 14 прехвърляния 10 са за ОДС и само 4 – за Демократичната левица; през 2001 г. от 14 прехвърляния 10 са за НДСВ, 2 – за коалиция за България, и само 1 – за ОДС. Изключение от тази тенденция са парламентарните избори през 1991 г., когато от общо 12 прехвърляния от един район в друг двата противостоящи си опонента СДС и БСП преразпределят почти равен брой – БСП 7, СДС 5.

Това обстоятелство в четири поредни изборни процеса през 1991, 1994, 1997 и 2001 г. предизвиква недоволство, протести и критика, от една страна, на местни партийни лидери, от друга страна, на експерти и анализатори [20, с. 32 и 17, с. 237]. Този нетривиален алгоритъм за прехвърляне на мандати от „препълнените“ към „непопълнените“ райони поражда съмнения дори в коректните действия на ЦИК, защото отделните стъпки на „персонификацията“ на мандатите при прехвърлянето не подлежат на непосредствена нагледна илюстрация [20, с. 32].

Опит да се преодолее този съществен недостатък от техническите елементи на съществуващата избирателна система е дискусията, която се разгаря в публичното пространство преди приемането на новия Закон за избиране на народни представители, който се гласува от 38-ото ОНС и обнародва в ДВ, бр. 37 от 16 април 2001 г.

В публичното пространство далеч преди изборите и приемането на новия закон се лансира една невярна теза, че въвеждането на районен (регионален) Д'Ондт ще реши въпроса със съществуващите недостатъци от техническо естество на

действащата пропорционална избирателна система в МИР. При това тази теза се отстоява не само от политиките, но и от членовете на ЦИК и политолозите. Във връзка с това от особен интерес са направените експерименти за разпределение на гласовете и мандатите от реални избори на районно (т.е. регионално) равнище по метода (правилото) на Д'Онгт, метода на Сен-Лаг и квотата на Хер (Хеър) от авторски колектив на Българския институт за анализи и проучвания по договор от програмата „Демократична мрежа“ през февруари 1998 г. Експериментите доказват по категоричен начин фаворизирането на големите партии, спечелили изборите през 1991 г., 1994 г. и 1997 г. при регионален Д'Онгт, както следва: 1991 г. 1 мандат за СДС; 1994 г. 22 мандата за „БСП, БЗНС „Ал. Стамболийски“ и ПК „Екогласност“ и 1997 г. 37 мандата за ОДС. За втората партия увеличението при регионален Д'Онгт е, както следва: през 1991 г. 2 мандата; през 1994 г. 5 мандата, а през 1997 г. 0 мандата [вж. табл. 2, 3, 4].

Същевременно експериментите доказват, че районният (регионалният) Д'Онгт силно оцелява последните 1-2-3 партии, които успяват да прескочат изборната бариера. Така например ДПС губи през 1991 г. 3 мандата при регионален Д'Онгт; през 1994 г. Народният съюз губи 12 мандата; ДПС губи 4 мандата, а БББ губи 13 мандата. Още по-грозни са загубите през 1997 г. – при регионален Д'Онгт: ДПС губи 2 мандата; Евролевицата губи 11 мандата, а БББ губи 12 мандата, т.е. БББ прескача 4 %-ната изборна бариера, но не получава нито един мандат [вж. табл. 2, 3, 4].

Симпатиите на авторския колектив са за метода на най-големия остатък, който според него дава почти пропорционално разпределение на национално и регионално равнище в сравнение с делителния метод на Д'Онгт.

Вероятно поради това след съгласуване с политическите сили в НС ЦИК възприема и публикува нова Методика за определяне на мандатите в избирателните райони, обнародвана в ДВ, бр. 40 от 20.04.2001 г. – пропорционално на броя на населението при единна норма на представителство, в която се използва методът на най-големия остатък (чл. 1).

Според новата методика единната норма на представителство е частно от делението на броя на населението на България с броя на мандатите в Народното събрание. За всеки избирателен район броят на населението му се дели на единната норма на представителство. Полученото число в общия случай е гробно и се нарича общ гробен мандат. Общият гробен мандат е сума от цяла част и остатък. Първоначално всеки район получава толкова мандата, колкото е цялата част на общия му гробен мандат. Остават неразпределени мандати, чийто брой е равен на сумата от всички остатъци. Неразпределените мандати се разпределят, както следва:

- най-напред получава един мандат районът с най-голям остатък;
- после един мандат получава районът с втория по големина остатък и т.н. до изчерпване на неразпределените първоначално мандати (чл. 5);
- когато два или повече района с еднакви остатъци трябва да получат мандат, получава го районът с най-малка цяла част от общия гробен мандат. Когато два или повече района с еднакви общи гробни мандата трябва да получат мандат, се тегли жребий (чл. 6).

Трябва да обърнем внимание на факта, че методът на най-големия остатък в чистия му вид не се използва за разпределяне на гласовете в западноевропейските

страни, защото дава предимство на по-малките партии, които естествено имат най-голям остатък неоползотворени гласове. Методът на най-големия остатък се използва само като допълнение на квотата на Хазетбах-Бишоф в избирателната система на Чехия и в нито една друга източноевропейска страна. В българския случай методът на най-големия остатък се използва за определяне на мандати в избирателните райони, а не на гласове и мандати.

38-ото ОНС не намира достатъчно политическа воля да промени дори частично техническите елементи на действащата избирателна система и изборите през м. юни 2001 г. се произвеждат, като се използва втората част от методиката на ЦИК, която предвижда старото разпределение на мандати между партии и коалиции по метода на Д'Ондт на национално равнище и тяхното „персонифициране“ по МИР отново чрез нетривиалния алгоритъм за прехвърляне на мандати на една партия или коалиция от един район в друг.

Методът (правилото) на Д'Ондт, приложен при „персонификацията“ на мандатите в отделните МИР през периода 1991-2001 г., определя различни „цени“ на мандатите за различните партии и коалиции, макар че средната „цена“ на един мандат за страната е близък до този, който получават парламентарно представените политически сили. И все пак през периода 1991-2001 г. някои предизборни коалиции са получили депутатски мандати на по-ниска „цена“, отколкото други.

Основната причина за диспропорционалния ефект на съществуващата пропорционална избирателна система в МИР през периода 1991-2001 г. обаче не е толкова методът на Д'Ондт, колкото наличието на законодателна ограничителна клауза – 4 %-на изборна бариера (праг) на национално равнище за коалиции и партии, но не и за независими кандидати.

По принцип в електоралната теория съществува мнение, че агрегирането и налагането на изборна бариера са изкуствено средство, което не е необходимо в електоралната практика, тъй като желаната естествена бариера пред фрагментацията на политическия спектър може да се въведе чрез избора на броя и големината на избирателните райони в страната [19, с. 73]. Налагането на изборен праг от 4 % на национално равнище в България, което някои западни анализатори оценяват като творчески принос, е средство, което има противоречиви политически ефекти.

От една страна, то цели да лиши малките партии от мандати, за да се избегне фрагментацията на парламентарната партийна система. Този ефект обаче в България се постига на висока „политическа цена“ – централисткото позициониране не получава до 1997 г. почти никакъв шанс да представи друга алтернатива в законодателната институция. Изключение е ролята на ДПС през периода 1991-2001 г. Статистическите данни показват, че 4 %-ната изборна бариера (праг) е една от основните причини за формирането, структурирането и/или възпроизвеждането на двублокова (биполарна) партийна система в нашата страна през анализирания период [вж. по-подробно табл. 1].

От друга страна 4 %-ната изборна бариера няма почти никакъв политически ефект върху стабилността на институциите и преди всичко върху правителствената стабилност през периода 1991-1997 г. Формира се модел на почти постоянен състояние на политическа и правителствена нестабилност, а оттам и институционална нестабилност, наречена от политици, наблюдатели и анализатори „война между институциите“.

През 1997-2001 г. се очертава модел на политическа, финансова и институционална стабилизация. Той обаче е за сметка на засилване на негативните последици от концентрацията на властни ресурси и партитокрацията вместо на контрол и баланс на трите власти – изпълнителна, законодателна и съдебна.

Това са част от главните причини за неефективното политическо управление през целия период от 1991 до 2001 г. независимо от външнополитическите успехи на България и отварянето ѝ към европейските структури.

Много от българските политици и анализатори определят съществуващата в нашата страна изборна бариера като висока. В 37-ото ОНС през 1997 г. даже бе направен опит в нарушение на договореностите от политическите сили да се намали прагът от 4 % на 3 % и това бе спряно с отлагателно вето от президента на Република България. Народното събрание не успя или не пожела да презласува поправката в ЗИНПОСК и тя бе отхвърлена.

Приемането на нов Закон за избиране на народни представители (ЗИНП) през 2001 г. бе предшествано от политически и експертен дебат в публичното пространство относно ограничителната клауза, т.е. големината на изборната бариера. Бе лансирана невярната теза, че утежняването на изборния праг от 4 % на 6 % за политически партии и въвеждането на нова ограничителна клауза – 8 %-ен праг за коалиции, ще решат въпроса с многото на брой политически партии, участващи в изборите, и автоматично ще разрешат проблемите на концентрацията на парламентарната партийна система и формирането на парламентарни мнозинства (*manufactured majorities*), а оттам и политическата стабилност на институциите. Целта на тази невярна теза бе да се намалят възможностите на новите граждански сдружения да „оберат“ протестния вот на избирателите и да прескочат 4 %-ната изборна бариера. Този дебат обаче остана без особени последици. Политическите сили в 38-ото ОНС и най-вече парламентарното мнозинство в лицето на ОДС приеха новия Закон за избиране на народни представители (ЗИНП) и го обнародваха в ДВ на 16.04.2001 г. в бр. 37. Той не променя по същество съществуващата от 1991 г. пропорционална изборителна система в МИР – запазват се 4 %-ната изборна бариера, алгоритъмът за разпределение на мандатите между партии и коалиции по метода на Д'Онжт на национално равнище, цветните бюлетини и твърдите (блокирани) партийни листи. Мажоритарният елемент присъства само при независимите кандидати, които в зависимост от района и броя на кандидатите в него могат да се регистрират с по-голям или по-малък брой подкрепящи ги граждани чрез инициативен комитет.

Новото, което се регламентира със ЗИНП в сравнение със ЗИПОСК, е:

- някои времеви (темпорални) срокове и технически процедури, осигуряващи организацията на изборния процес от изборната администрация;
- политическите партии сами да осигуряват финансовите разходи за участие в изборите – да заплащат разходите по отпечатването на бюлетините [чл. 7, ал. 2].

Главният недостатък на новия закон е, че той не регламентира в достатъчно ясна форма механизмите на финансиране на предизборните кампании, публичния контрол и отчетността по тях.

Приет и обнародван, както е видно от посочената по-горе дата, в последните дни от мандата на 38-ото ОНС, ЗИНП не бе върнат за преразглеждане с отлага-

телно вето на президента само поради технологичната липса на време заради изтичащия мандат на Народното събрание.

Три от неговите разпоредби бяха оспорени от страна на опозицията и главния прокурор на републиката пред Конституционния съд:

- Поемането на разходите за отпечатване на бюлетините от политическите партии [чл. 76].
- Разпоредбата, позволяваща на министър-председателя и министрите да участват в това си качество в предизборната кампания [чл. 52, ал. 6].
- Разпоредбата, регламентираща имунитета на кандидатите за народни представители в предизборната кампания [чл. 53, ал. 1].

По първото дело Конституционният съд отмени текста на параграф 1 от заключителните разпоредби на ЗИНП, постановяващ собствено поемане на разходите за бюлетини от политическите партии. КС реши, че „финансовото състояние на партията не бива да е пречка срещу плурализма при провеждането на изборите, което означава множество участващи партии“.

По второто дело Конституционният съд се произнесе положително – министър-председателят и министрите са политически фигури, а не държавни служители. Регистрацията им като кандидат-депутати не е пречка за запазването на министерските им постове в периода преди изборите.

По третото дело Конституционният съд също се произнесе положително – кандидат-депутатите се ползват с имунитет и през времето на предизборната кампания.

В заключение ще подчертаем, че 4 %-ната изборна бариера не попречи на активните избиратели да концентрират своя вот и да „накажат“ традиционните политически субекти и цялата политическа класа (т.е. управляващия елит) на парламентарните избори през м. юни 2001 г. за корупцията, клиентелизма, партиоκραцията и неефективното управление.

4. ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЯ НА ПОНЯТИЯТА И РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

Класическите теории за въздействието на избирателните системи върху партийните, описани във втората част на изследването, позволяват да предположим, че пропорционалната система в МИР оказва не само мултипликативен ефект върху избирателната и парламентарната партийна система, засилвайки степеня на тяхната фрагментация. Пропорционалната система в МИР в отделни случаи може да постигне и обратен концентриращ ефект върху парламентарната партийна система, обуславяйки ниска степен на фрагментация.

Основната причина, която определя този концентриращ ефект, са „нечистотата“ на пропорционалното разпределение по избирателни райони и наличието на законова ограничителна клауза – изборна бариера (праг), което обуславя висок диспропорционален ефект на пропорционалната система в МИР.

От електоралната теория и практика се знае, че основният показател за съразмерно представителство е съотношението между гласовете за различните партии, коалиции, движения и мандатите, получени от тях в парламента. То е лесно измеримо. Това съотношение М. Дюверже нарича „изменение във втората

степен на изразяване на неправилното обществено мнение, т.е. деформираното (изкривеното) от изборния процес истинско (същинско) обществено мнение“. Съвкупно обществено мнение не съществува или поне не е обект на научно изследване [24, с. 501].

Пропорционалната система в МИР благодарение на методиките за разпределение и преразпределение („персонифициране“) на мандатите по метода (правилото) на Д'Онжт и 4 %-ната изборна бариера в българския случай дават различни стойности на диспропорционален ефект при парламентарни избори през периода 1991-2001 г.

Най-високият диспропорционален ефект на избирателната система в полза на големите политически партии и коалиции е на редовните избори, произведени на 13 октомври 1991 г. На тези избори ЦИК регистрира 38 партии, коалиции и движения и 19 независими кандидати. Диспропорционалният ефект за СДС е (+11,44), за Предизборния съюз на БСП - (+11,6), докато за ДПС той е едва (+2,45) [вж. табл. 1].

Форматът на партийната система е от класа „ограничена“ (слаба) фрагментация и включва само три релевантни и/или ефективни партии (по „числовия критерий“) в 36-ото ОНС:

- СДС с 34,36 % от гласовете и 110 мандата;
- Предизборният съюз на БСП с 33,14 % от гласовете и 106 мандата;
- ДПС със 7,55 % от гласовете и 24 мандата.

Изборен провал претърпяват центристките формации – БЗНС – единен, с 3,86 %, БЗНС „Н. Петков“ с 3,44 %, СДС – център, с 3,20 %, и СДС – либерали, с 2,81 % от гласовете. Главната причина за провала на центристкото позициониране е разединението, т.е. партийните разцепления, което е в противоречие с основните принципи на пропорционалната система в МИР, както и високата изборна бариера. Без представителство остават и други малки политически партии, изразяващи определени икономически, националистически и монархически тенденции – Българският бизнес блок (БББ) получава 1,32 %, Българската национална радикална партия – 1,13 %, и Федерация „Царство България“ – 1,82 % от гласовете. Статистическите данни показват, че 24,95 % от подадените гласове за партии, коалиции и независими кандидати остават на практика неоползотворени.

Ефектът на концентрация на парламентарната партийна система не може да се оцени еднозначно като положителен или отрицателен, защото не се образува парламентарно мнозинство (manufactured majority) в резултат на вота на избирателите.

Възниква „полудвупартийна система“ [15, с. 38], която се структурира около двете двуполусни партийни формации (СДС и БСП), а т.нар. „партиен ключ“ е в ръцете на ДПС, което естествено заема центристка позиция и играе ролята на балансьор в националния парламент. Този клас партийна система Б. Жано нарича „система две и половина партии“, а А. Палинка определя като „куцащ трипартизъм“, отчитайки негативния опит на Австрия след Втората световна война за разлика от позитивния опит на ФР Германия.

На практика от политическата и парламентарната подкрепа на ДПС зависи стабилността на излъченото еднопартийно правителство на Филип Димитров (8.X.1991 г. – 30.XII.1992 г.). През м. октомври 1992 г. главно поради социално-икономически причини ДПС участва заедно с БСП в образуването на представи-

телното правителство след гласуване на вот на доверие и с това стана част от неявната коалиция със социалистите, която поддържа експертното правителство на проф. Любен Беров (30.XII.1992 г. – 17.X.1994 г.).

Моделът на споделяне на властта получи своя нов шанс, а партийната система не се разцепи и оцеля не върху тактически коалиционен потенциал, а върху етнорелигиозен вот. Правителството на проф. Л. Беров не е в „класическия“ смисъл consociational government, но то поставя темелите на „българския етнически модел“.

Анализът на статистическите данни показва, че на 13.X.1991 г. 16,13 % от цялата електорална общност не отива до изборните урни – избирателен абсентеизъм. Политическите формации успяват да мобилизират 83,87 % от общия брой избиратели по списъците на СИК. В сравнение с учредителните избори за ВНС налице е по-ниска степен на политическо участие на пълнолетните граждани, както спадът е с 6,73 % в сравнение с 1990 г.

Първите извънредни (предсрочни) избори след 1990 г. се произвеждат на 18.XII.1994 г. и за тях ЦИК регистрира 48 политически партии и коалиции и 8 независими кандидати. Диспропорционалният ефект на избирателната система в полза на Коалиция БСП, БЗНС „Ал. Стамболийски“ и Политически клуб „Екогласност“ е по-голям (+9,30), отколкото този на СДС (+4,52), докато за Народен съюз – БЗНС, ДП, той е (+0,99), за ДПС (+0,81), а за БББ (+0,69) [вж. табл. 1], или общо 16,31 %. Очевидно намаляването на диспропорционалния ефект на пропорционалната система в МИР по отношение на втората партия – СДС, е резултат от: 1) неговото участие самостоятелно в Избори'94 без традиционния коалиционен партньор – Народен съюз – БЗНС, ДП, и 2) влиянието на нова политическа формация в парламента – БББ.

Електоралната общност очевидно вече е започнала да разбира същността и принципите на пропорционалната система в МИР и избирателите дават своя вот за релевантни (значими) и/или ефективни партии. Това се потвърждава от анализа на статистическите данни.

Форматът на партийната система е от класа „ограничена (слаба) фрагментация“ и включва оптимален брой релевантни и/или значими партии (по „числовия критерий“) – пет:

- Коалиция БСП, БЗНС „Ал. Стамболийски“ и ПК „Екогласност“ получава 43,50 % от гласовете и 125 мандата в 37-ото ОНС;
- СДС получава 24,23 % от гласовете и 69 мандата в 37-ото ОНС;
- Народен съюз – БЗНС, ДП получава 6,51 % от гласовете и 18 мандата в 37-ото ОНС;
- ДПС получава 5,44 % от гласовете и 15 мандата в 37-ото ОНС;
- БББ получава 4,73 % от гласовете и 13 мандата в 37-ото ОНС.

Изборен провал претърпяват отново центристските сили – политическият съюз „Демократична алтернатива за републиката“ (ДАР) получава 3,75 % от гласовете, съюз „Нов избор“ получава 1,49 % от гласовете, а „Патриотичен съюз“ – 1,43 % от гласовете. Традиционно силната монархическа формация „Федерация Царство България“ получава 1,41 % от гласовете, а „носталгичният вот“ на 78 606 гласоподаватели (1,51 %) е за БКП. Други 38 партии и коалиции и 8-те независими кандидати получават под 1 % всеки, или общо 5,9 % от гласовете. Все пак 16,31 % от подадените гласове за непарламентарните партии и коалиции остават неоползотворени.

Причините за поредния провал на центристското позициониране са същите, както през 1991 г. – 4 %-ната изборна бариера и разединението на тези сили, които не намират прагматична основа за обединение на социалдемократическите и либералните ценности.

Ефектът на концентрация на партийната система може да се оцени положително, защото е налице ограничена (слаба) степен на фрагментация и образуване на парламентарно мнозинство (*manufactured majority*), което излъчва де юре коалиционното, а де факто еднопартийното правителство на Жан Виденев (26.01.1995 г. – 14.02.1997 г.).

Отново се възпроизвежда двублоковата (биполарната) партийна система от 1990 г., структурирана около двете двуполусни формации – от една страна, мнозинството на БСП, БЗНС „Ал. Стамболийски“ и ПК „Екогласност“ и, от друга, малцинството (опозицията) на СДС и НС – БЗНС, ДП. ДПС играе определена роля в 37-ото ОНС, а парламентарната група на БББ се разпада след касиране на избора на Жорж Ганчев. Това е българският „принос“ в теорията на партийните системи.

Опозицията успява да създаде парламентарен противовес на представителното правителство и критикува правителствената политика.

Статистическите данни показват, че на 18.12.1994 г. 24,77 % от всички, имащи право на глас, не отиват до изборителните урни (избирателен абсентеизъм). Пониска е и степента на политическо участие на пълнолетните граждани в сравнение с редовните избори от м. октомври 1991 г. – гласували са 75,23 % от общия брой избиратели според списъците на СИК, като спадаът е с 8,64 %. Очертава се тенденция на въздържане от гласуване, което все още не безпокои партийните централи и анализаторите.

На вторите извънредни (предсрочни) избори след 1990 г., които се произвеждат на 19.04.1997 г. ЦИК, регистрира 38 политически партии и коалиции и 5 независими кандидати. Статистическите данни показват, че е налице най-ниският диспропорционален ефект на пропорционалната система в МИР през целия анализиран период (1991-2001 г.). За големите партии и коалиции той е, както следва – за СДС (+4,82), за Демократичната левица (+2,10). По-малките формации като ОНС имат (+0,32), Евролевицата (+0,33) и БББ (+0,07), или общо 7,54 % [вж. табл. 1]. Все пак победителите получават близо 5 % повече мандати, отколкото гласове в % и това е най-прекият ефект на пропорционалната система в МИР, на метода (правилото) на Д'Ондт на национално равнище и на 4 %-ната изборна бариера. Значителното намаление на диспропорционалния ефект на системата очевидно се дължи не само на концентрацията на вота на избирателите, а и на влизането на нова политическа формация в 38-ото ОНС – „Евролевицата“, и най-вече на впечатляващия брой на въздържалите се от гласуване, за което ще стане дума по-нататък в изследването.

Концентрацията на вота на избирателите е голяма. Анализът на статистическите данни показва, че само две политически формации – една комунистическа и една монархическа, получават над 1 % от гласовете – БКП – 1,20 %, и обединение за царя, като 4 партии: Партия на демократичните промени, БЗНС „Н. Петков“ в СДС, Съюз на българските общности и Народна партия, получават 0,00 % от гласовете.

Най-накрая електоралната общност е разбрала същността на пропорционалната изборителна система в МИР и активните изборители концентрират своя вот за релевантни (значими) и/или ефективни партии.

Форматът на парламентарната партийна система е от класа „ограничена (слаба) фрагментация“, като броят на релевантните и/или ефективни партии и коалиции (по „числовия критерий“) в 38-ото ОНС е пет:

- ОДС (СДС, БЗНС, ДП, БСП) получава 52,26 % от гласовете и 137 мандата;
- Демократичната левица (БСП, ПК „Екогласност“) претърпява най-голямата изборна загуба след 1991 г. и получава само 22,07 % от гласовете и 58 мандата;
- Обединението за национално спасение (ОНС) (ДПС, Федерация „Царство България“, „Зелена партия“ и Либерален съюз „Нов избор“) получава 7,60 % от гласовете и 19 мандата;
- Новата политическа формация „Евролевица“ получава 5,50 % от гласовете и 14 мандата;
- БББ получава традиционните си изборни резултати, т.е. 4,93 % от гласовете и 12 мандата.

Ефектът на концентрация на парламентарната партийна система може да се оцени положително, защото е налице ограничена (слаба) степен на фрагментация на парламентарното пространство, образува се парламентарно мнозинство (manufactured majority), което излъчва де юре коалиционното, а де факто еднопартийното правителство на Иван Костов (21.05.1997 г. – 24.07.2001 г.).

С известна доза условност можем да твърдим, че първоначално след изборите започва формирането на умерен плурализъм (moderate pluralism) (Sartori, G., 1976), непредставляващ по принцип проблем за образуването на т.нар. „реформистско мнозинство“ – ОДС, ОНС и Евролевицата. За съжаление това мнозинство се разпада през 1998 г. и е налице възпроизвеждане на двублоковата (биполарната) партийна система, структурирана главно около ОДС и ОНС, от една страна, и БСП и Евролевицата, от друга. През 1999 г. ОНС окончателно излиза от „реформистското мнозинство“ и фактически престава да съществува. Предизборната кампания за избори на местни органи на властта през 1999 г. влошава отношенията между ОДС и ДПС, което заплашва стабилността на „българския етнически модел“. Тази тенденция се преодолява едва през м. март 2000 г.

Опозицията развива парламентарен противовес на представителното правителство и критикува правителствената политика по реформата в институционалната система на обществото, индустриалната политика и приватизацията, социалната и здравната реформа и външната политика във връзка с регионалната криза в Косово през 1999 г.

Анализът на статистическите данни показва, че на 19.04.1997 г. е налице най-ниската политическа активност на гласоподавателите за целия анализиран период (1991-2001 г.), като броят на въздържалите се от гласуване (изборителен абсентеизъм) е 41,14 % от общия брой на изборителите по протоколите на СИК, който според сумата на недействителните и действителните гласове е 58,86 %. Спадът в сравнение с 1994 г. е с 13,37 %, което говори за задълбочаваща се тенденция на изборителен абсентеизъм. Той не може да бъде обяснен нито с неточните изборителни списъци, които не отчитат демографските промени и временно отсъстващите от страната, нито с политическата умора и нормалната политическа активност, типични за западните демокрации. Не издържа критиката и твърдението

на някои експерти, които издигат тезата, че реалният брой на избирателите в България е 6 000 000. Данните от Избори'2001 я опровергават, защото реалният брой на избирателите през 2001 г. след последното преброяване на населението е 6 916 151.

Сондажните проучвания на професионалните агенции, институти и лаборатории за социални и маркетингови изследвания показват засилен интерес на българите към политиката и огромно разочарование от политиците. Очевидно мотивацията на абсентеизма изисква специализирано изследване, но със сигурност може да се твърди, че много голяма част от променливите избиратели се отнасят скептично към предлаганите предизборни платформи и кандидати и че огромното разочарование от забавените реформи е главният психологически фактор, който мотивира „периферния“ електорат, който се колебае да се въздържа от гласуване.

На вторите редовни избори след 1990 г., които се произвеждат на 17.06.2001 г., ЦИК регистрира 64 партии и коалиции, от които 10 се оттеглят към 15 май, и 11 независими кандидати. Реално в изборите участват 36 партии и коалиции и 6 независими кандидати. Диспропорционалният ефект на избирателната система в полза на победителите е по-голям в сравнение с този на втората, третата и четвъртата коалиция – за Национално движение Симеон Втори (НДСВ) той е (+7,26 %), за ОДС – (+3,07 %), за Коалиция за България – (+2,85), и за ДПС (ДПС, Либерален съюз, Еврором) – (+1,30), или общо 7 % повече мандати, отколкото гласове в проценти, и това е най-прекият ефект от съществуващата в нашата страна пропорционална система в МИР.

Само една политическа сила – Коалиция „Гергьовден – ВМРО“, достигна 3,63 % от гласовете, но не успя да преодолее високата изборна бариера от 4 %. Феноменът на Избори'2001 са паралелните движения с имена, близки до това на НДСВ – Коалиция „Симеон II“ постигна завиден изборен резултат – 3,44 % от гласовете, а Национално обединение за цар Симеон II – 1,70 % от гласовете. Всички останали политически партии, коалиции и движения заедно получават 5,28 % от гласовете. Напълно маргинализирани са комунистическите формации – БКП „Родина“ получава 0,21 % от гласовете, а БРП (к) – 0,28 % от гласовете. Традиционни националистически партии като БНРП изчезват от избирателната партийна система, а парламентарно представената Евролевица претърпя изборен крах (Българска евролевица, БЕСДП, обединени социалдемократи, БЗНС) с 0,98 % от гласовете. Блокът на Жорж Ганчев също претърпя изборна катастрофа – 0,38 % от гласовете. Налице е процес на маргинализация на някои политически субекти в резултат на партийните конфликти, роенето и образуването на нови вождистки формации, които се оказват нерелевантни.

Форматът на парламентарната партийна система е от класа „ограничена (слаба) фрагментация“, като броят на релевантните и/или ефективни партии, коалиции и движения по „числовия критерий“ в 39-ото ОНС е четири:

- Национално движение Симеон Втори (НДСВ) получава 50 % от гласовете и 120 мандата;
- ОДС (СДС, НС) получава 21,25 % от гласовете и 51 мандата;
- Коалиция за България получава 17,15 % от гласовете и 48 мандата;
- ДПС (ДПС, Либерален съюз, Еврором) получава 7,45 % и 21 мандата.

Ефектът на концентрация на парламентарната партийна система не може да се оцени като положителен или отрицателен, защото не се образува парламентарно мнозинство (manufactured majority) в резултат на концентрирания вот на електоралната общност. Следизборните договорености и коалиционно споразумение между НДСВ и ДПС (ДПС, Либерален съюз, Еврором) позволяват формирането на парламентарно мнозинство и изключването на коалиционното правителство на Симеон Сакскобургготски, в което ДПС естествено заема определена позиция и играе съществена роля в политическото управление, защото има както коалиционен и управленски, така и „шантажистки“ потенциал на правителствено ориентирана партия. В коалицията не влизат мандатоносителите – партията на българските жени и движение „Оборище“.

Коалиционното правителство на Симеон Сакскобургготски е в „класическия“ смисъл на думата consociational government и то е доказателство за жизнеспособността на „българския етнически модел“. Друг е въпросът доколко по-късно то оправдава доверието на българската електорална общност.

Вотът на негово величество електората „наказва“ традиционните политически субекти (парламентарно представените партии), извърши деструкция (разрушаване) на господстващата близо шест години двублокова (биполарна) партийна система и постави началото на формирането и структурирането на нова „четирипартийна система“, която носи белезите на системата на ограничен плурализъм (Limited pluralism), описана от Дж. Сартори (1976 г.) – ограничена (слаба) степен на фрагментация и демонаполизирана сегментация. В българския случай това стана в условията на криза на традиционната парламентарна партийна система и в процеса на търсене на нова алтернатива за политическо развитие без промени в съществуващия изборен режим. Избори 2001 са урок не само за политическата класа, но и за наблюдателите и анализаторите, които невинаги оценяват достатъчно силата на „протестния вот“.

Статистическите данни показват, че на 17.06.2001 г. политическите партии, коалиции и движения са успели да мобилизират по-голям брой избиратели в сравнение с 1997 г. Броят на въздържалите се от гласуване е 33,37 % от общия брой на избирателите по протоколи на СИК. Общият брой на активните избиратели по протоколи на СИК според броя на намерените в избирателните кутии пликосе е 66,63 %. Ръстът на избирателната активност е със 7,7 % по-висок в сравнение с 1997 г., т.е. на пръв поглед е налице спиране на задълбочаващата се тенденция на избирателен абсентеизъм от предишното гласуване през 1997 г. Все пак, погледнато математически, статистическите данни показват, че ръстът на избирателната активност е далеч под стойностите от предишните гласувания – със 17,74 % по-малко в сравнение с 1991 г. и с 8,6 % по-малко в сравнение с 1994 г. Следователно нямаме налице трайна тенденция на преодоляване на избирателния абсентеизъм и това се потвърждава от гласуването на първи тур за президент и вице-президент на републиката през м. октомври 2001 г.

На основата на направения описателен и сравнителен анализ на диспропорционалните ефекти на избирателната система; формата на парламентарната партийна система, т.е. степента на фрагментация и броя на релевантните и/или ефективни партии по „числовия критерий“; възникването на парламентарни мнозинства и малцинства (опозиция); излъчването на представителни правителства

и структурирането на определени класове партийни системи през периода 1991-2001 г. може да се направят следните изводи:

1. Статистическите данни показват, че пропорционалната система в МИР благодарение на методиките за разпределение и преразпределение („персонифициране“) на мандатите на национално и районно равнище по метода на Д'Онжт и най-вече на ограничителната клауза – 4 %-ната изборна бариера, детерминира ограничен брой релевантни и/или ефективни партии по „числовия критерий“ – от 3 до 5 на брой за целия анализиран период: 1991 г. – три, 1994 г. – пет, 1997 – пет, и 2001 г. – четири.

Потвърждава се един от преформулираните от Дж. Стори социологически закони на М. Дюверже, който според Д. Нолен има определящ характер – колкото по-силен е диспропорционалният ефект на пропорционалната система, толкова по-силен е редуциращият ефект върху броя на партиите. Грубо казано, колкото по-малко партии прескочат препятствието – ограничителната клауза (изборната бариера), толкова по-малко ще влязат в парламента.

Следователно можем да направим извода, че в българския случай самият изборен режим и най-вече изборният праг от 4 % обуславят, както посочихме във втората част на това изследване, ограничена (слаба) фрагментация на парламентарната партийна система. Този факт не е типичен за пропорционалните системи в МИР, които най-често оказват мултипликативен ефект върху избирателната и парламентарната партийна система и обуславят екстремна (силна) степен на фрагментация.

2. Диспропорционалният ефект на пропорционалната система в МИР в българския случай дава различни стойности при четирите парламентарни избори през периода 1991-2001 г. – между 24,95 % и 7,67 %. Най-висок е този ефект през 1991 г., когато оказва редуциращо влияние върху броя на парламентарно представените партии – само три. Най-нисък е диспропорционалният ефект на системата през 1997 г., когато оказва по-малко редуциращо влияние върху броя на парламентарно представените партии – пет, и когато е налице най-ниска избирателна активност за целия анализиран период – 58,86 % от гласоподавателите по протоколи на СИК.

Методът на Д'Онжт, който се използва за разпределение и преразпределение („персонифициране“) на мандатите на национално и районно равнище, по принцип фаворизира по-големите политически партии и коалиции и затова диспропорционалният ефект при тях е по-голям, отколкото при по-малките партийни формации.

3. Пропорционалната система в МИР в българския случай оказва концентриращ ефект върху парламентарната партийна система, което позволява в два от четирите избори през периода 1991-2001 г. образуване на парламентарно мнозинство (manufactured majority) през 1994 г. и 1997 г. и излъчване на квазикоалиционни правителства на Жан Виденов и Иван Костов. През 1991 г. и 2001 г. вследствие на парламентарна подкрепа, следизборно споразумение и коалиция се стига до образуването на парламентарни мнозинства, които излъчват представителните правителства на Филип Димитров – еднопартийно, и на Симеон Сакскобургготски – коалиционно.

4. По принцип ефективността на пропорционалната система в МИР в България през периода 1991-2001 г. зависи от концентрацията на парламентарната партийна система и от това, дали тя допринася за стабилизирането на представителните правителства, защото тя означава стабилност на институционал-

ната система на обществото, а следователно и на политическата система и демокрацията.

През периода 1991-1997 г. в България се формира модел на почти постоянно състояние на политическа и правителствена, а оттам и на институционална нестабилност, наречена от политици, наблюдатели и анализатори „война между институциите“. За тези седем години се сменят шест правителства, две от които служебни – на Ренета Инджова (17.10.1994 г. – 26.01.1995 г.) и на Стефан Софиянски (14.02.1997 г. – 21.05.1997 г.); извършват се чести смени на министри; честите вотовете на недоверие или доверие и последвалите ги правителствени и парламентарни кризи имат пряк политически резултат – нито едно правителство до това на Иван Костов не успява да се задържи в рамките на мандата си и на два пъти биват предизвиквани предсрочни избори – 1994 г. и 1997 г.

През периода 1997-2001 г. се очертава модел на политическа, финансова и институционална стабилизация и отваряне на България към европейските структури. Политическата и правителствената стабилност са за сметка на негативните последици от концентрацията на властни ресурси и от партитокрацията, вместо на контрол и баланс на трите власти; корупцията и клиентелизма в различните политически структури; партийните конфликти и партизанщината и от намаляването на взаимодействието на парламентарните партии, особено на управляващата, с други партийни формации и най-вече със структурите на гражданското общество.

Основен политически резултат е неефективното политическо управление през целия анализиран период от 1991 г. до 2001 г.

5. Неефективността на пропорционалната избирателна система в МИР и на класа партийни системи в българския случай зависи не толкова от концентрацията на парламентарната партийна система, колкото от поведението на представителните мнозинства и на политическата опозиция. Основната причина за формирането и възпроизвеждането на двублоковата (биполарната) партийна система, структурирана около двуполусни мнозинства и малцинства, не е само в типа избирателна система, а преди всичко в липсата на национален базисен консенсус в обществото и в Народното събрание по основните параметри на реформите. Спорът между политическите сили относно модела на преход към демокрация и пазарна икономика, нетолерантността, партизанщината, политическият реваншизъм, клиентелизмът и корупцията прерастват в противопоставяне в обществото, особено в първите години на прехода. Липсата на ясни правила и неефективното управление на практика забавят структурните реформи с години. Едва през 1997 г. след тежка икономическа структурна, валутно-финансова и политическа криза парламентарните сили стигат до съгласие относно неотложните мерки за излизане на България от тежкото състояние. Но, както вече споменахме, формиралото се в 38-ото ОНС „реформистко мнозинство“ много скоро се разпада и нетолерантността, противопоставянето и демагогията отново стават модел на политическо поведение в НС. Центристското позициониране и поведение и моделът на споделяне на властта имат много малък шанс в посткомунистическа България.

6. По принцип използването на метода на Д'Онгут за разпределение на мандатите между партии и коалиции стимулира сливането на партии, а не тяхното разединяване и роене и в този смисъл има благоприятен политически ефект върху

партийното строителство. В българския случай обаче изборният режим, който зависи от институционалното регулиране на дейността на политическите партии, оказва по-скоро мултипликативен ефект върху избирателната партийна система. Той наред с вътрешнопартийните и междупартийните конфликти и вождизма е главната причина за роене на малките партии под 1 % и за разцепления в големите парламентарно представени формации. През анализирания период особено в началото на XXI в. се очертава тенденция на маргинализация както на малките партии, така и на някои релевантни партии – например БББ и Евролевицата.

7. Трябва да се има предвид, че често политически променливи влияят на избора и оценката на избирателната система. В усилията за въвеждане на нова избирателна система и/или за преустройство на старата винаги се включват политически интереси и стремежи за власт на политическите сили, които, както е в българския случай, сами разработват проектореформите във ВНС през 1991 г. и в 38-ото ОНС през 2001 г. Евантуални нови проектореформи обикновено се преценяват от политиките по съответните предимства за самите тях [18, с. 41-42]. Затова и първата грижа на едно правителство, което ще произвежда избори, е да подложи избирателния закон на подробен и съобразен с политическата конюнктура анализ. НДСВ не прави изключение от това правило. На 24.09.2002 г. депутатът Емил Кошлуков внесе в 39-ото ОНС Проект за избирателен кодекс, който обединява в единно цяло парламентарните избори, изборите за местните органи на властта и изборите за президент и вицепрезидент на републиката. След близо 120-дневно изчакване през м. март готовността на 39-ото ОНС за изборна реформа се изрази в приемане с консенсус на проекта в Комисията по въпросите на гражданското общество. Проектът за избирателен кодекс предизвика възражения от различни политически сили, особено във връзка с въвеждането или поточно възвръщането на смесената механично комбинирана система (Grabensysteme) като тази, с която бе избрано ВНС в България през 1990 г. – 50 % от депутатите се избират по пропорционалната избирателна система в МИР и 4 %-на изборна бариера чрез партийни листи, а 50 % – по мажоритарната система в МИР. В Проекта за избирателен кодекс се предлага в НС да влизат партии, които не са прескочили 4 %-ната изборна бариера, ако те имат поне двама мажоритарни депутати. Предвижда се също така намаляване на броя на общинските съветници и въвеждане на мажоритарен елемент в техния избор. Дискусионен интерес буди и предложението, според което една партия може да регистрира свои активисти като независими кандидати за депутати и ако те спечелят места в НС, няма да влияят на квотата на партията майка.

Реакциите на политическите сили – парламентарни и извънпарламентарни, са разнопосочни и не дават основание за оптимизъм, т.е. за постигане на консенсус по Проекта за избирателен кодекс в рамките на 39-ото ОНС. Възражения има както опозицията – БСП, СДС, НС – БЗНС, ДСБ, ДП, така и част от управляващото мнозинство – ДПС и НДСВ. От извънпарламентарните партии възражения има БББ в лицето на Жорж Ганчев, а Евролевицата изцяло отхвърля проекта на Е. Кошлуков. Някои експерти – членове на ЦИК, го оценяват като популистки.

Въпросът за приемането на нов избирателен кодекс допълнително се комплицира от това, че той се нуждае от доработване от страна на неговите автори

относно някои срокове, технически подробности, касаещи правомощията на изборната администрация, и др.

Във връзка с това считам за целесъобразно да изкажа някои съображения и предположения в границите на открития дебат:

Първо. Считам за нецелесъобразно връщането на смесената механично комбинирана избирателна система за избор на НС независимо от това, че тя има някои предимства:

- по-малък диспропорционален ефект по отношение на победилата партия или коалиция;
- по-голяма обвързаност между избиратели и избраници;
- по-голяма свобода на гласоподавателите при избор на личности.

Но тази система, както показва опитът на Русия, където тя се прилага повече от десет години, има и много сериозни недостатъци:

- има мултипликативен ефект върху парламентарната партийна система, т.е. засилва тенденцията на увеличаване на броя на политическите партии, а следователно и на степенята на партийна фрагментация;
- създава естествени стимули за разделение на гласуването, като засилва възможността отделни кандидати от малки партии (под 1 %) да получат позиции в едномандатните райони и след време да се укрепят за сметка на формирането на клиентелски мрежи;
- поражда допълнителни стимули за укрепване на малки партии, ориентирани към локални, регионални клиенти, в противовес на големите национални партии, имащи своя система от ценности;
- не решава болния въпрос за 4 %-ната изборна бариера и метода (правилото) на Д'Ондт и запазва партийната йерархия чрез твърдите партийни листи и възможността да се избират кандидати, които са регистрирани и по пропорционалната, и по мажоритарната половина на системата.

Ако искаме да увеличим броя на партиите в България и размера на разходите за предизборна кампания и материали за изборите от държавния бюджет, няма по-лесен начин – просто връщаме старата смесена механично комбинирана избирателна система. Тя ще ни гарантира екстремна (силна) степен на фрагментация на парламентарната партийна система и в отделни случаи невъзможност да се формира парламентарно мнозинство, което да излъчи стабилно представително правителство – прогноза в дългосрочен план.

Второ. Електоралният опит от 1991 до 2001 г. показва, че сега действащата система е ефикасно средство в ръцете на традиционните политически играчи за възпроизводство на партийния елит и двублоковата (биполярната) партийна система в България. Но Избори'2001 доказаха, че и в рамките на съществуващата избирателна система електоратът може да „накаже“ своята политическа класа за демагогията и неефективното управление.

Следователно не е необходимо задължително да сменяме системата, достатъчно е само да се осъществят някои промени в нейните технически елементи. Считам за целесъобразно да представя на вниманието на специалистите и политиките следните предложения:

- Премахване на твърдите (блокираните) партийни листи и въвеждане на преференциално гласуване, т.е. преподреждане на партийната листа по ред, избран от самия избирател. Не мисля обаче, че това може да се приеме от партийните

централи, защото техният инстинкт за възпроизводство на партийен елит на парламентарно равнище е твърде силен.

- Намаляване на ограничителната клауза от 4 % на 3,50 % за партии и коалиции, за да се даде по-голям шанс на центристкото позициониране и на гражданските сдружения. Така би се решил въпросът за съразмерното представителство на значими, т.е. релевантни, интереси на гражданското общество.

- Да се замени алгоритъмът за разпределение и преразпределение (персонифициране) на мандатите между партии и коалиции на национално и районно равнище. Вместо метода на Д'Онгт предлагам да се възприеме квотата на Хер (Хеър), която на национално и районно равнище дава по-пропорционални резултати, или правилото на Хер (Хеър) – Ниймайер, което се използва от 1985 г. в Германия и което също дава по-пропорционални резултати.

- Да се разреши гласуване по пощата или чрез други методични технологии, като се гарантират тайната на вота и отстраняването на опитите за фактически манипулации на изборните резултати. Това би решило частично въпроса с избирателната активност на младите хора.

- Да се разреши справедливо въпросът за изчисляването на изборните резултати на районно равнище на независимите кандидати, издигнати от инициативни комитети, чрез алгоритъм, поставящ ги в равностойно положение с партийните кандидат-депутати. Това ще реши положително въпроса за мажоритарния избор и за избора на личности в рамките на съществуващата система.

- Да се определят гласовете, пристигащи от чужбина, в отделен избирателен район със съответната предварително регламентирана квота за броя на мандатите, за да се избегнат всякакви субективни решения на ЦИК и опити за фактически манипулации.

В заключение ще напомня мисълта на Робърт Дал в класическата му книга „За демокрацията“, че „разнообразието на избирателните системи е безкрайно и една от причините за това е фактът, че нито една от тях не може да отговори на всички критерии, чрез които човек може разумно да я преценява. Както винаги, и тук се правят компромиси“ [14, с. 131].

ПРИЛОЖЕНИЯ

Таблица 1

Съотношението между гласовете и мандатите
на парламентарно представените партии и коалиции (сравнителен анализ 1991-2001 г.)

Партии/коалиции	Години на избори	Брой на гласовете	Гласове, в %	Мандати, в %	Брой на мандатите	Диспропорционални ефекти
1	2	3	4	5	6	7
1. СДС	1991 г.	1903567	34,36	45,80	110	+11,44
2. ПС на БСП	1991 г.	1836050	33,14	44,20	106	+11,06
3. ДПС	1991 г.	418168	7,55	10,00	24	+2,45
4. Други партии и коалиции	1991 г.	1383052	24,95	-	-	-
Общо:	-	5540837	100,00	100,00	240	-
1. БСП, БЗНС „Ал. Стамболовски“ и ПК „Екогласност“	1994 г.	22262943	43,50	52,08	125	+9,30
2. СДС	1994 г.	1260374	24,23	28,75	69	+4,52
3. Народен съюз – БЗНС ДП	1994 г.	338478	6,61	7,50	18	+0,99
4. ДПС	1994 г.	283094	5,44	6,25	15	+0,81
5. БББ	1994 г.	245849	4,73	5,42	13	+0,69
6. Други партии и коалиции	1994 г.	811327	13,59	-	-	-
Общо:	-	5202065	100,00	100,00	240	-
1. ОДС – СДС, ДП, БЗНС, БСДП	1997 г.	2223714	52,26	57,08	137	+4,82
2. Демократична левица – БСП, ПК „Екогласност“	1997 г.	939308	22,07	24,17	58	+2,10

Продължение

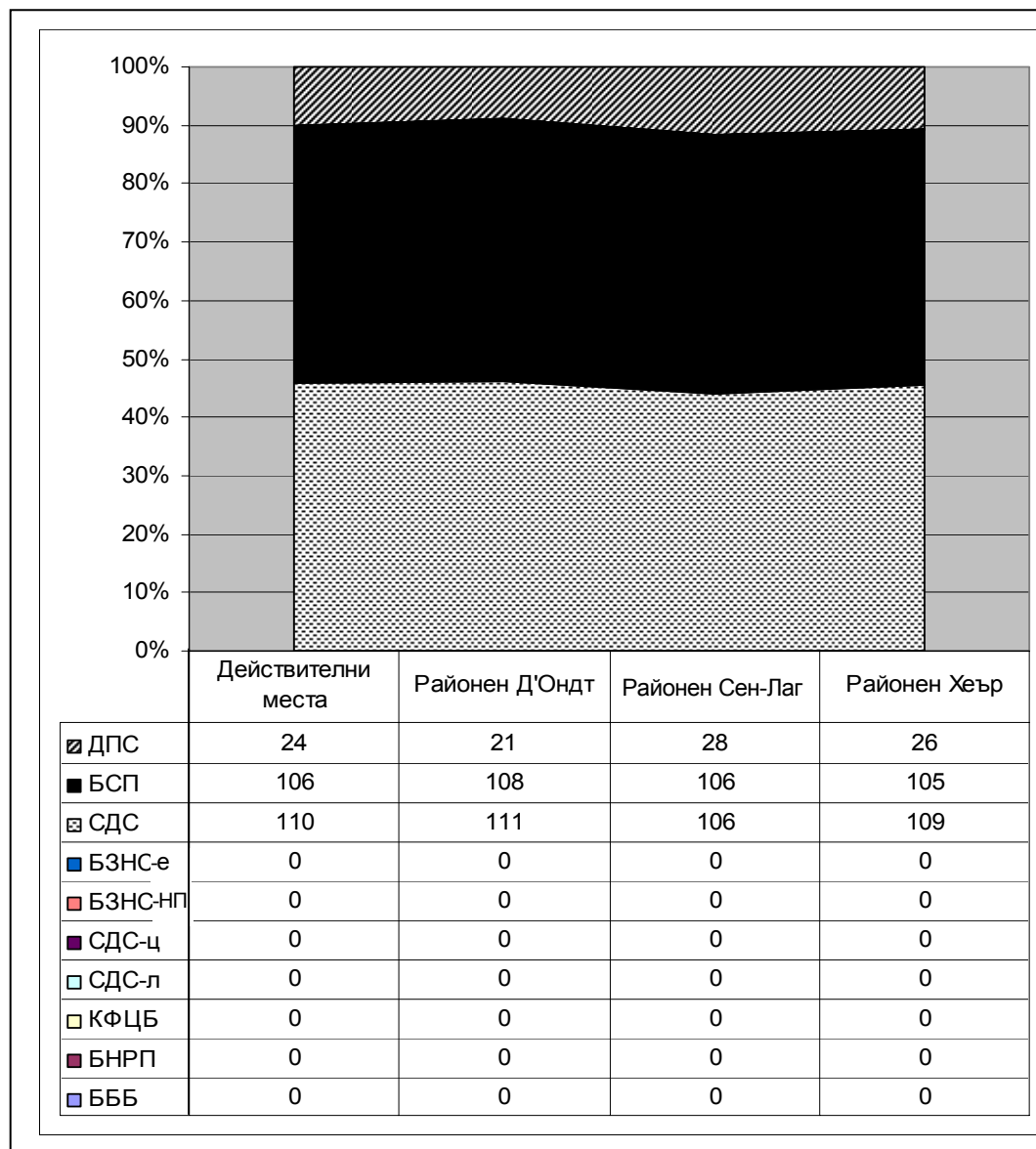
1	2	3	4	5	6	7
3. ОНС	1997 г.	323429	7,60	7,92	19	+0,32
4. Евролевица	1997 г.	234058	5,50	14	+0,33	
5. БББ	1997 г.	209796	4,93	5,00	12	+0,07
6. Други партии	1997 г.	324996	7,64	-	-	-
Общо:	-	4255301	100,00	100,00	240	-
1. Национално движение Симеон Втори	2001 г.	1952513	42,74	50,00	120	+7,26
2. Обединени демократични сили – СДС, Народен съюз	2001 г.	830338	18,18	21,25	51	+3,07
3. Коалиция за България	2001 г.	783372	17,15	20,00	48	+2,85
4. ДПС (ДПС, Либерален съюз, Еврорوما)	2001 г.	340395	7,45	8,75	21	+1,30
5. Други партии, коалиции и 11 независими кандидати	2001 г.	661573	14,48	-	-	-
Общо:	-	4568191	100,00	100,00	240	-

Източници: Бюлетени на ЦИК за резултатите от избори за народни представители за 36-о, 37-о, 38-о и 29-о ОНС – 1991 г., 1994 г., 1997, 2001 г.

Таблица 2

Народно събрание 1991 г.

Разпределение по партии при праг 4 %

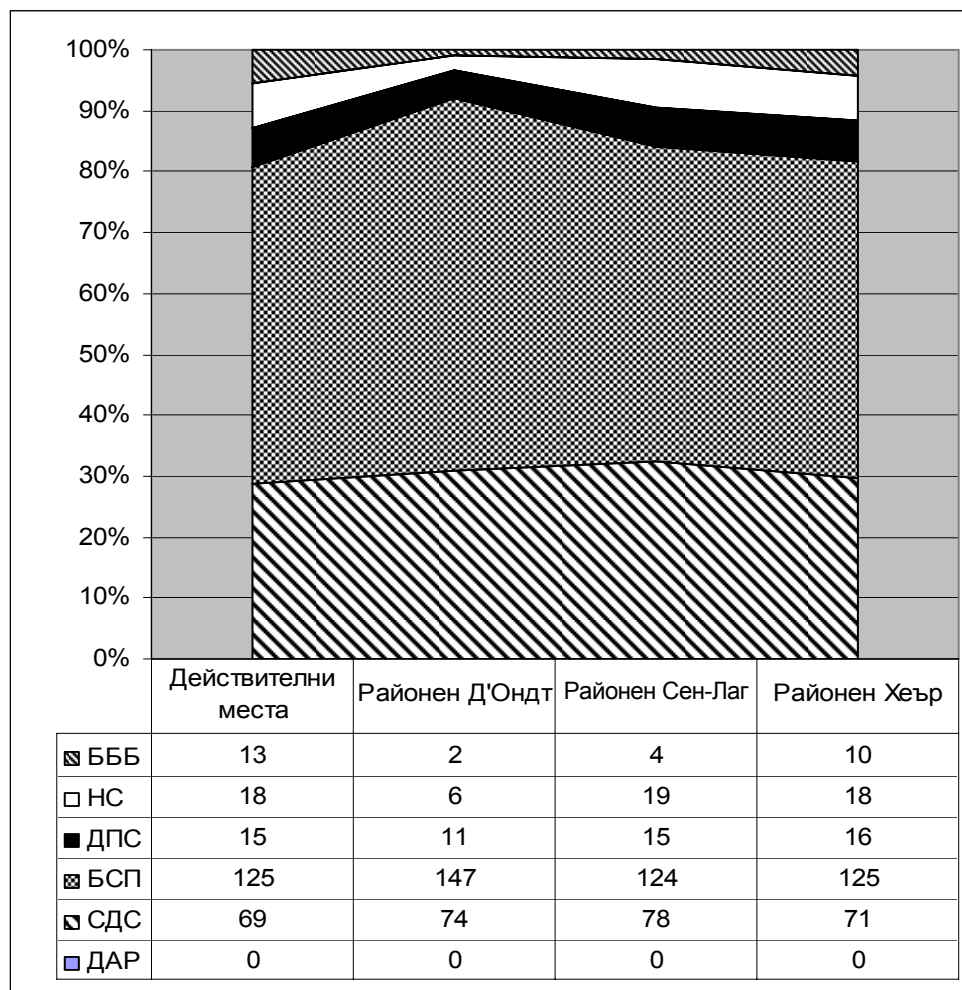

Източник: Усъвършенстване на изборното законодателство при пълна прозрачност и отчитане на обществените нагласи, БИАП, С., февруари 1998, Таблица 4 на с. 41.

Таблица 3

Народно събрание 1994 г.

Разпределение по партии при праг 4 %

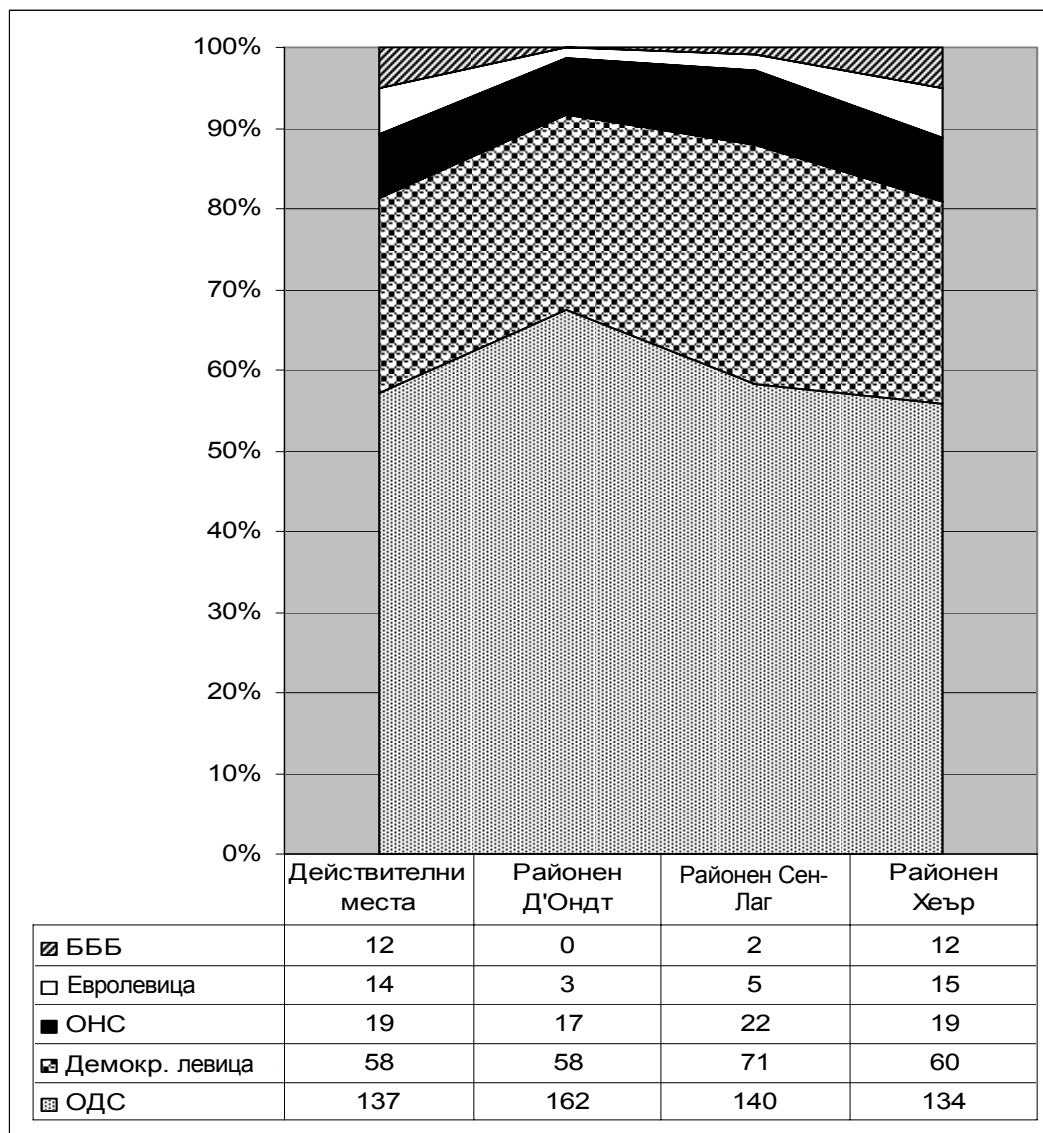

Източник: Усъвършенстване на изборното законодателство при пълна прозрачност и отчитане на обществените нагласи, БИАП, С., февруари 1998, Таблица 7 на с. 44.

Таблица 4

Народно събрание 1997 г.

Разпределение по партии при праг 4 %

Източник: Усъвършенстване на изборното законодателство при пълна прозрачност и отчитане на обществените нагласи, БИАП, С., февруари 1998, Таблица 10 на с. 4.

Литература

1. Закон за избиране на народни представители, общински съветници и кметове (ЗИНПОСК), Обн. ДВ, бр. 69 от 22.08.1991 г., Изм. бр. 70, 76 и 98 от 1991 г., бр. 66 от 1995 г., бр. 22 от 1997 г.
2. Закон за избиране на народни представители (ЗИНП), Обн. ДВ, бр. 37 от 18.04.2001 г.
3. Закон за политическите партии, Обн. ДВ, бр. 69 от 22.08.1999 г., Изм. бр. 70, 76 и 98 от 1991 г., бр. 66 от 1995 г., бр. 22 от 1997 г.
4. Закон за политическите партии, Обн. ДВ, бр. 30 от 28.03.2001 г.
5. Инструкция за изчисляване на резултатите от изборите за народни представители и общински съветници, утвърдени от ЦИК, ДВ, бр. 82 от 1991 г.
6. Инструкция за изчисляване на резултатите от изборите за народни представители, утвърдена от ЦИК, ДВ, бр. 30 от 1997 г.
7. Методика за определяне на броя на мандатите в избирателните райони и на резултатите от гласуването, издадена от председателя на ЦИК, Обн. ДВ, бр. 40 от 20.04.2001 г.
8. Бюлетин от изборите за народни представители, проведени на 13 октомври 1991 г., ЦИК, С., 1991.
9. Бюлетин за резултатите от изборите, проведени на 18 декември 1994 г., ЦИК за избор на народни представители, С., 1994.
10. Бюлетин за резултатите от изборите, проведени на 19 април 1997 г., ЦИК за избор на народни представители, С., 1997.
11. Бюлетин за резултатите от изборите, проведени на 17 юни 2001 г., ЦИК за избор на народни представители, С., 2001.
12. Българските избори (1990-1996). Резултати. анализи. Тенденции, Фондация „Демократични традиции – Деметра“, С., 1997.
13. Голосов, Г. В., Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и ориентации, „Полис“, 1998, № 1.
14. Дал, Р., За демокрацията, „Обсидиан“, С., 1999.
15. Дюверже, М., Полупрезидентският режим. Шах на царя, УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 1995.
16. Иванов, К., В. Цанов, Математически коментар на някои избирателни системи, - „Обучение по математика и информатика“, 1993, № 4 и 5.
17. Коркинов, В., Подобряване на разпределението на мандатите по пропорционалната съставка на смесената изборна система, „Политически изследвания“, 1994, № 3.
18. Нолен, Д., М. Касапович, Избирателни системи в Източна Европа, Фондация „Фридрих Еберт“, Регионално бюро „Балкани“, С., 1996.
19. Нюланд, Р., Избирателни системи. Сравнителен анализ, УИ „Св. Кл. Охридски“, 1993.
20. Усъвършенстване на изборното законодателство при пълна прозрачност и отчитане на обществените нагласи. Отчет на Българския институт за анализи и проучвания по договор от програмата „Демократична мрежа“, С., февруари 1998, Раздел 5, Методика за определяне на изборните резултати, с. 31-40.
21. Barcinkowski, A., Partie polityczne i systemy partyjne W: Nauka o polityce. Prodzecznik akademicki pod red. Bodnara, A. „PWN“, Warszawa, 1984.
22. Beume, Klaus Von, Partien in Weslichen Demokratien, Zurich, 1984.
23. Dowse, R. E., J. A. Hughes, Political sosiology, „John Willy and sons“, London, 1972.

24. Duverger, M., Les partis politiques, „Librairie Armand Colin“, „Dixieme edition“, 1976.
25. Nohlen, D., Die Wahlen systeme in der Welt, Zurich-Munhen, 1978.
26. Reilly, B., The International IDEA Hondbook of Electoral Systems Design, Stocholm, 1997.
27. Sartori, G., Parties and Party Systems. Framework for analysis. „Cambridge University Press“, 1976.
28. Sartori, G., Tipology of Party Systems. In: The West European Party System. Mair, P., (ed.), Oxford, 1990.
29. Taagepera, R., M. Shugart, Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems, New Haven, 1989.

ИЗБИРАТЕЛНАТА СИСТЕМА И РАВНИЩЕТО НА ПАРТИЙНА ФРАГМЕНТАЦИЯ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ (1991 – 2001 г.)

Резюме

Избирателната система оказва пряко въздействие върху интензивността на съревнователните и кооперативните отношения между политическите партии на избирателно (електорално) и парламентарно равнище, като до голяма степен определя формата на партийна система и равнището на партийна фрагментация. Настоящото изследване е посветено на анализа на действащата в Република България избирателна система през периода 1991-2001 г. и нейното влияние върху степеня на партийна фрагментация в страната.

В първата част на изследването накратко е характеризирана пропорционалната избирателна система в многомандатни избирателни райони (МИР) и са посочени нейните ефекти. Формулирани са основната теза на изследването и четири хипотези.

Във втората част е даден обзор на основните подходи на изследване на степеня на влияние на избирателните системи върху парламентарната и избирателната партийна система и върху степеня на партийна фрагментация.

В третата част се характеризира българската избирателна система и са формулирани някои предположения относно нейните ефекти.

В четвъртата част е представен детайлен анализ на българския случай и са формулирани резултатите от изследването, потвърждаващи тезата, че пропорционалната избирателна система в МИР благодарение на методиката за разпределение на мандатите, особено на използването на метода (правилото) на В. Д'Ондт и високата 4 %-на изборна бариера, дава различни стойности на диспропорционален ефект при парламентарните избори в България през 1991-2001 г. Най-висок е този ефект през 1991 г., а най-нисък – през 1997 г. Това обективно обуславя ограничена (слаба) фрагментация на парламентарната партийна система, защото броят на релевантните и/или ефективни партии от едни избори до други е ограничен – от 3 до 5 партии или коалиции по „числовия критерий“. Налице е концентриращ ефект на избирателната система върху парламентарната партийна система.

Ефективността на пропорционалната избирателна система в МИР в България през 1991-2001 г. зависи не толкова от концентрацията на партийната система, колкото от политическото поведение на парламентарните мнозинства и опозицията, а то е основната причина за политическата, правителствената и дори институционалната нестабилност през 1991-1997 г. Настъпила през периода 1997-2001 г. финансова и вътрешнополитическа стабилност и отварянето на България към европейските структури стават за сметка на негативните последици от концентрацията на властни ресурси и партитократията, вместо на контрола и баланса на трите власти, корупцията и клиентелизма в различните политически структури, партийните конфликти и партизанщината и намаляването на взаимодействието на парламентарните партии с други партийни формации и най-вече със структурите на гражданското общество.

Очертават се две тенденции – на маргинализация на малките партии и на някои релевантни партийни формации като БББ и Евролевицата и на задълбочаващ се избирателен абсентеизъм (въздръжане от гласуване), чиято връхна точка е през 1997 г.

ELECTORAL SYSTEM AND LEVEL OF PARTY FRAGMENTATION IN REPUBLIC OF BULGARIA (1991 – 2001)

Summary

Electoral system has a direct effect over the intensity of the competitive and cooperative relations between the political parties on an electoral and parliamentary level, which determines in a great extent the form of the party system and the parties fragmentation. The present study is dedicated to the analysis of the active electoral system in the Republic of Bulgaria during the period 1991-2001, as well as to its influence over the parties fragmentation within the country.

In the First Part of the study it is given a short description of the proportional system in the multi-mandate electoral regions (MERs), as well as its effects. There are formed the main thesis of the Study hypotheses.

In the Second Part are reviewed the main approaches of research of the degree of the influence of the electoral systems over the parliamentary systems and the degree of parties fragmentation.

In the Third Part, the Bulgarian electoral system is characterized and some assumptions are formed in regard to its effects.

In the Forth Part, it is presented a detailed analysis of the Bulgarian case and are formed the results of the Study, which support the thesis that the proportional electoral system in the MERs, due to the methods for distribution of the mandates and the V. P. Ondt's method (rule) in particular, as well as the high 4 % electoral barrier, provides different values of disproportional effect on the parliamentary elections in Bulgaria within the period 1991-2001. This effect has its highest value in 1991 and the lowest one in 1997. This objectively determines the limited (low) fragmentation of the parliamentary party system as the number of the relevant and/or effective parties from one election to another is limited – from 3 to 5 parties or coalitions under the „numeral criterion“. There is a concentration effect of the electoral system over the party system.

The effectiveness of the proportional system in the MERs in Bulgaria within the period 1991 – 2001 depends not so much on the concentration of the party system, but on the political behavior of the parliamentary majorities and the opposition. And this is the major reason for the political government and even institutional instability in 1991-1997. The financial and internal political stability which occurred in Bulgaria in 1997-2001, as well as the opening of Bulgaria towards the European structures, happened in return to the negative consequences of the concentration of power resources and partocracy, instead of the control and balance of the three powers, corruption and clientelism of the different political structures, the party conflicts and partisanship and the decrease in the interaction of the parliamentary parties with other party formations and most over with structures of the Civil Society.

Two trends occurred – of marginalization of the small parties and of some relevant party formations such as BBB and the Eurolefts, and of a deepening electoral absentism (unwillingness to vote), which highest point was recorded in 1997.